

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ

JEDNOTA SVĚTA A ŘEČI V DÍLE POZDNÍHO WITTGENSTEINA
BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Vypracoval: Petr Říha
Vedoucí práce: Mgr. Tomáš Holeček, Ph.D.

Praha, červen 2006

Prohlašuji, že jsem práci vypracoval samostatně s použitím uvedené literatury a souhlasím s jejím eventuálním zveřejněním v tištěné nebo elektronické podobě.

V Praze dne 22.6.2006

.....
podpis

Poděkování:

Chtěl bych upřímně poděkovat Mgr. T. Holečkovi, Ph.D za odbornou pomoc při psaní práce, za rady, podněty, připomínky, vstřícnost a celkové vedení.

Obsah

1. Použitá literatura a zaváděné zkratky	5
2. Úvod	6
3. Slova označují	7
4. Slovní druhy	8
4.1. Funkce slov	9
4.2. Shrnutí	11
4.3. Druhy slov	11
5. Učení se významu slov a rozumění slovům	14
5.1. Shrnutí	15
6. Vysvětlení významu slova	15
7. Učení se řeči	16
8. Úplná řeč	17
8.1. Forma a funkce věty	18
8.2. Gramatika a forma	19
8.3. Shrnutí	20
9. Hra	21
9.1. Definice pojmu „hra“	21
9.2. Hry a rodová příbuznost	23
9.3. Hranice pojmu „hra“	24
9.4. Vysvětlení, co je to „hra“	26
9.5. Primitivní řeč	27
9.6. Shrnutí	30
9.7. Hra a pravidla, nejednoznačnost, vysvětlení	30
9.8. Shrnutí	36
9.9. Shrnutí významu analogie mezi jazykem a hrou	36
10. Wittgenstein a filosofická tradice	37
11. Baker a Hacker: Řečová hra	38
11.1. Jazyk jako logicko-syntaktický kalkul	38
11.2. Od jazyka jako kalkulu k řečovým hrám	39
11.3. Vývoj Wittgensteinova pojetí řečových her	41
11.4. Obecné rysy řečových her	41
12. Baker a Hacker: Vágnost a určitost smyslu	43
13. Rhees: Wittgensteinovi stavbaři	47
14. Závěr	49

1. Použitá literatura a zaváděné zkratky

Hlavní prameny:

Baker, G. P., Hacker, P. M. S.: Wittgenstein: Meaning and Understanding. Str. 47-57, 209-229. Blackwell, 1983, Oxford

Hacker, P. M. S.: Wittgenstein's Place in Twentieth-century Analytic Philosophy, Blackwell, 1996, Oxford

Rhees, R.: Wittgenstein's Builders. in: Rush Rhees: Discussions of Wittgenstein. Str. 71-84. Thoemmes Press, 1969, Bristol

Wittgenstein, L.: Filosofická zkoumání, Filosofia, 1998, Praha

Wittgenstein, L.: Tractatus logico-philosophicus, OIKOYMENH, 1993, Praha

Další publikace:

Descartes, R.: Meditace o první filosofii, OIKOYMENH, 2003, Praha

Zaváděné zkratky:

V textu a poznámkách používáme následující zkratky:

FZ	Filosofická zkoumání
TLP	Tractatus logico-philosophicus
WMU	Wittgenstein: Meaning and Understanding
DOW	Discussions of Wittgenstein

2. Úvod

Cílem *Filosofických zkoumání* je na základě bližšího porozumění povaze jazyka v jeho rozmanitých projevech odstranit nedorozumění, která ve filosofii v hojné míře vznikají z neschopnosti rozlišovat mezi významem různých řečových jevů a formou těchto jevů.

Záměrem naší práce je pokusit se lépe porozumět některým ohledům myšlenkové koncepce předvedené ve *Filosofických zkoumáních*. Protože myšlenková bohatost *Zkoumání* se zcela vymyká prostoru, který může naše práce obsáhnout, omezíme se pouze na několik dílčích oblastí. Ústředním motivem naší práce bude snaha nalézt ve *Filosofických zkoumáních* období *Traktátové* představy jazyka jako logického korelátu světa. Za tímto účelem budeme sledovat několik témat, která se k tomuto našemu záměru vztahují.

Jedním z významných témat, ke kterému bude náš výklad směřovat, je *neurčitost* jako zásadní rys mnoha řečových jevů. Abychom mohli toto téma předvést, vyložíme nejdříve několik dalších významných pojmů. Přiblížíme tedy problematiku *slovních druhů*, kde se budeme věnovat mj. otázce *funkce* a *významu* slov.

Další významnou kapitolou bude *úplná řeč*, kde mj. ukážeme na význam rozlišení mezi *funkcí* a *formou* věty.

Wittgenstein své úvahy o jazyce ve *Filosofických zkoumáních* velmi často odvíjí od analogie mezi jazykem a *hrou*. Věnujeme tedy poměrně velkou část našeho výkladu tomu, abychom na několika ohledech této analogie ukázali její význam pro porozumění povaze řeči. Pojďme tak o specifickém způsobu, jak pojem „hra“ *sjednocuje* různé lidské činnosti a o problému *hranic* tohoto pojmu. Další oblastí, kde nachází analogie mezi jazykem a hrou významné uplatnění, je koncepce *řečových her*, na které předvedeme mj. širší Wittgensteinovo rozumění tomu, co běžně nazýváme řečí.

V další části práce využijeme tuto analogii k objasnění povahy *pravidel*, která určují naše řečové jednání, opět se vrátíme k tématu *neurčitosti významu* a předvedeme vztah této neurčitosti a *vysvětlení* a *vyjasnění pochybností*.

Následující kapitoly budou vycházet z několika sekundárních textů. V knize autorů G. P. Bakera a P. M. S. Hackera *Wittgenstein: meaning and understanding* budeme sledovat jednak téma řečových her a za druhé problematiku určitosti smyslu.

Dalším textem bude kniha R. Rheese *Discussions of Wittgenstein*, ze které jsme vybrali kapitolu *Wittgenstein's builders*.

Tyto sekundární texty využijeme k detailnějšímu vyložení témat, kterými se v naší práci zabýváme, a ke konfrontaci našeho rozumění probíraným tématům s interpretacemi těchto autorů.

3. Slova označují

Wittgenstein své úvahy o podstatě lidské řeči předvedené ve *Filosofických zkoumáních* zahajuje citací pasáže Augustinových *Vyznání*¹:

„Když dospělí pojmenovali nějaký předmět a obrátili se přitom k němu, viděl jsem to a chápal jsem, že zvuky, které vydávali, onen předmět označují, protože na něj chtějí ukázat. Tento jejich úmysl vycházel však najevo z pohybu těla: ten je jakoby přirozenou řečí všech národů, spočívající v mimice a ve hře očí i v pohybu ostatních údů, přičemž zvuk hlasu naznačuje hnutí duše, když ta po něčem touží, nebo něco má, nebo něco odmítá, nebo před něčím prchá. Takto jsem se postupně učil chápat, jaké věci označují slova umístěná na svých místech v různých větách a opakovaně slýchaná, a když si i moje ústa navykla na tyto znaky, vyjadřoval jsem jimi svoji vůli.“

V běžném uvažování o slovech míváme sklon redukovat používání slov na pouhé *označování* – slova *označují* to a to. Pokud však máme dojem, že takto vystihujeme jistou zásadní obecnou a vyčerpávající vlastnost slov, dopouštíme se redukce rozmanitosti úloh, které slova v řeči hrají, z nichž *označovat* je pouze jednou z nich. Wittgenstein zde² kritizuje představu, podle které je podstatou slov to, že *pojmenovávají předměty* a že věty jsou spojení takových pojmenování. Podle tohoto rozumění má každé slovo nějaký význam, který je mu přiřazen a kterým je předmět, který dané slovo zastupuje.

K dalšímu výkladu využijeme FZ §13:

„Když řekneme: ‘každé slovo řeči něco označuje’, neříká se tím zprvu ještě vůbec nic; ledaže bychom přesně vysvětlili, *jaký* rozdíl si přejeme vyjádřit.

¹ Augustinus, Confessiones I/8. My na tomto místě citujeme Augustinův text z FZ §1.

² FZ §1.

(Bylo by zajisté možné, že bychom slova řeči (8) chtěli odlišit od slov ‘bez významu,’ tak jako se vyskytují v básničkách Lewise Carrola, nebo od slov ‘holárijá holáří’ v nějaké písničce.”

Lze sice říci, že každé slovo něco označuje a ke kterémukoli slovu najít tento jeho korelát. Nicméně v příliš mnoha případech bychom se takto na slovech dopouštěli násilí a zakrývali bychom skutečný význam, který tato slova mají, tj. jakou úlohu v řeči hrají. (FZ §14)

Vezměme si za příklad několik vojenských povelů jako „Pozor!“, „Pohov!“ či „Rozhod!“³. *Mohli bychom říci, že tato slova něco označují – řekněme určitý postoj a jistou připravenost k akci, nebo naopak uvolněnost či propuštění ze služby. Nicméně smyslem těchto slov v situaci není označovat tyto projevy chování vojáka. Smysl těchto slov je třeba hledat v situaci, kdy jsou náležitě použita – nadřízený dává některý z těchto rozkazů vojákově. Smysl těchto slov je tedy vázán na jistou řečovou situaci, řečovou hru⁴, kterou bychom mohli nazvat „Dávání rozkazů“. Pro velitele zde mají tato slova ten smysl, že je jeho úlohou vydávat je podle toho, jaké jsou jeho záměry či vnější okolnosti; pro vojáka mají ten smysl, že jakmile je jeho velitel zvolá, musí zaujmout určitý postoj a případně očekávat další rozkazy.*

Lze tedy k těmto slovům, a kterémukoli jinému, uvést to, co označují, nicméně tím jsme nijak nevystihli smysl, který v příslušných situacích mají.

4. Slovní druhy

Jak jsme ukázali v předchozí části, slova se ve větách vyskytují v různých úlohách. V tomto oddíle na tento výklad navážeme a pokusíme se vyložit jeden ze zásadních pojmů Wittgensteinových úvah o jazyce, kterým je „funkce slova“.

³ Obecná poznámka k příkladům uváděným v naší práci: Pokud používáme příklad, který uvádí sám Wittgenstein ve FZ, tuto skutečnost zmiňujeme přímo v místě naší práce, kde tento příklad uvádíme. V ostatních případech jde o naše vlastní příklady, které se nicméně často inspiroují některými dalšími Wittgensteinovými příklady a úvahami.

⁴ „Řečová hra“ je významným tématem naší práce, které probereme až dále v textu. Přesto tento pojem budeme používat i v těch částech textu, kde ještě nebyl definován. Domníváme se totiž, že pro porozumění problematice řečových her je zásadní sledovat používání tohoto pojmu na co největším počtu příkladů. Připravujeme tak čtenáře na tu část naší práce, kde se řečovým hrám budeme věnovat výslovně a kde tak již bude mít určitou zkušenost s používáním pojmu „řečová hra“, což je, jak ve výkladu řečových her ukážeme, pro správné porozumění podstatné. Nabádáme tedy čtenáře, aby užívání pojmu „řečová hra“ v průběhu textu věnoval pozornost.

Chceme-li mluvit o funkci nějakého slova ve větě, nutně při tom musíme mluvit o tom, v rámci jaké řečové hry se pohybujeme – o jaké použití daného slova, jehož funkci chceme popsat, jde. Jedno a totéž slovo užitá v různých situacích může mít odlišný význam; jinými slovy, v každé z řečových her může zastávat odlišnou funkci.

Nyní se pokusíme naznačit, co míníme pojmem „funkce slova“, na závěr tohoto paragrafu potom uvedeme příklady této rozmanitosti významů funkce nějakého slova v souvislosti s různými řečovými hrami.

4.1. Funkce slov

K osvětlení použijme Wittgensteinův příklad řeči uvedený ve FZ §2, která slouží k dorozumění mezi dělníkem a jeho pomocníkem:

„... Mysleme si nějakou řeč, u níž onen popis, jak ho podal Augustinus⁵, souhlasí: Tato řeč má sloužit dorozumění dělníka A s pomocníkem B. A staví něco ze stavebních kamenů; k dispozici jsou kostky, sloupy, desky a trámy. B mu má přinášet stavební kameny, a sice v tom pořadí, jak je A potřebuje. K tomuto účelu používají řeči, která je tvořena slovy: ‘kostka,’ ‘sloup’, ‘deska’, ‘trám’. A tato slova zavolá; - B přinese ten kámen, který se naučil na toto zavolání přinášet. Chápej toto jako úplnou primitivní řeč.”

Sám popis toho, co se odehrává při práci tohoto dělníka a jeho pomocníka, včetně vět, které jsou zde promlouvány⁶, je velmi stručný, a přitom se nám zde ukazuje velmi komplexní situace, kterou se pokusíme rozkrýt.

Jak pro dělníka, tak pro jeho pomocníka má tato situace smysl. Každý z nich zde má svou úlohu, patří do ní a oba se na ní svým způsobem podílejí.

Co je zde „funkce slova“? Vezměme si za příklad slovo „deska“. Toto slovo v této řeči jednak *označuje* – je jménem označujícím *určitý* stavební prvek. *V tomto ohledu* je funkcí tohoto slova *rozlišovat* mezi jednotlivými stavebními prvky – použitím právě *tohoto* slova dává dělník najevo, že nechce kostku či jinou komponentu, nýbrž *právě* desku. Tento ohled

⁵ Viz část **Slova označují** a poznámka číslo ¹.

⁶ Viz níže v tomto oddíle: Slovo jako věta: „Deska“ může být jednou slovo (pojmenování určité věci), jindy, jako např. nyní, větou (příkaz k donesení určité věci). Viz FZ §21.

„funkce“ slova je velmi častý⁷, máme pro něj dokonce speciální pojem – „označovat“. Právě toto je důvod, proč inklinujeme k omylu, který rozebíráme v paragrafu „Slova označují“.

Jiný význam má slovo „označovat“ např. v situaci, kdy pro snazší orientaci v dílně opatříme jednotlivé nástroje určitými znaky. Chceme-li potom např., aby nám přinesli určitý nástroj (jako v řeči mezi dělníkem a pomocníkem), ukážeme znak, jakým je – označen – nástroj, o který nám jde (FZ §15).

Označování zde zahrnuje nejen rozlišení různých předmětů jako tomu bylo v předchozím příkladu, nýbrž navíc opatření těchto předmětů jistými symboly. Tyto symboly jsou dále následně používány k odkazování se na příslušné nástroje. Chceme například, aby nám v této dílně pomocník přinesl kladivo – ukážeme mu tedy kartu se symbolem, který odpovídá kladivu. A pomocník vyhledá kladivo a podá nám je.

Vedle *označování* má „funkce“ tohoto slova v našem příkladu další ohled. Ten zahrnuje *jednání*, které se k tomuto slovu váže. Jakkoli i *označovat* může nabývat mnoha různých podob – významů⁸, na tomto aspektu „funkce“ slova, který se nyní pokusíme přiblížit, vyvstane rozmanitost funkcí slov ještě výrazněji. Tento ohled je totiž velmi specifický – váže se právě na určitou situaci.

Řekne-li dělník slovo „deska“, pomocník vezme desku a podá mu ji. *Takto* tedy slovo „deska“ funguje; nicméně je třeba dodat – v *této* situaci *takto* slovo „deska“ funguje. V *této* situaci má tedy slovo „deska“ tuto „funkci“: „Když dělník zavolá ‘deska’, pomocník podá dělníkovi desku“ (ke zdůraznění výše zmíněného ohledu funkce slova v této řeči – *označování* – bychom mohli upřesnit výměr „funkce“ slova „deska“ takto: „Když dělník zvolá „deska“, pomocník podá *právě* desku“).

Je možná poněkud překvapující, že v souvislosti s „funkcí slova“ – něčím, co bychom běžně situovali do oblasti obecných vymezení, mluvíme o zcela *určité činnosti*. Není tomu tak ve všech případech (funkcí slova může stejně tak být vyvstání představy příslušného předmětu (FZ §6) či mnoho jiných věcí – viz příklady v následujícím odstavci), nicméně naším cílem bylo ukázat, že „funkce slova“ je těsně spjata se situací, ve které je dané slovo použito, a často s určitou činností⁹.

⁷ A to obecně – i mimo tento příklad.

⁸ Viz předchozí odstavce.

⁹ Toto téma více rozvineme v části věnované řečovým hrám – kapitola **Hra**.

Když jsme naznačili význam určení „funkce slova“, uveďme nyní příklad toho, jak různou funkci může určité slovo zastávat v závislosti na tom, v jaké řečové hře je použito.

Vezměme zcela běžné slovo „voda“. Jak odlišné funkce asi v různých situacích může hrát? Dejme pozor na to, že je třeba pokusit se vidět tyto různé případy tak, jak se s nimi setkáváme v životě – tehdy na nás naléhají, promlouvají k nám intenzivněji nebo přinejmenším jiným způsobem než nyní, když o nich filosoficky uvažujeme.

Zaměřme se na to, jak odlišné jsou jednotlivé situace, v nichž má slovo „voda“ svůj význam, a jak se mění tento význam sám:

- Někdo nakupuje v obchodě a řekne: „Vodu“.
- Žák je zkoušen ve škole – učitel říká názvy chemických látek („Voda“) a žák píše na tabuli jejich chemické vzorce.
- Někdo si vzpomene, že zapomněl zavřít kohoutek, a zvolá „Voda!“
- Televizní soutěž o ceny. Soutěžící řekne: „Voda“, což je správná odpověď.
- Děti hrají hru na hledání věcí a jako nápovědu říkají: „Samá voda...“.
- Popiska na lahvi, která je na polici mezi dalšími nádobami, říká: „Voda“.

A jistě bychom našli mnoho dalších příkladů *různých* řečových her, ve kterých má slovo „voda“ *různou* funkci, různý smysl.

4.2. Shrnutí¹⁰

Shrňme nyní, jak na základě dosavadního výkladu rozumíme pojmu „funkce slova“.

Funkcí slova můžeme obecně nazvat úlohu, kterou dané slovo v řeči hraje (přesněji – v určité řečové hře). Tyto úlohy mohou nabývat velmi rozmanitých podob. Tato rozmanitost se lépe ukáže během dalšího výkladu, zejména v části věnované řečovým hrám. Pro hlubší porozumění tedy odkazujeme na další části textu.

4.3. Druhy slov

K dalšímu výkladu přejdeme k rozšířené verzi příkladu řeči mezi dělníkem a jeho pomocníkem, který Wittgenstein předkládá ve FZ §8:

¹⁰ Na vhodných místech textu vždy stručně shrneme hlavní teze výkladu.

„Uvažme určité rozšíření řeči (2). Necht' kromě oněch čtyř slov 'kostka', 'sloup' atd. obsahuje určitou řadu slov, které se používá tak, jako obchodník v (1)¹¹ používá číslovek (může to být řada písmen abecedy); dále dvě slova, třeba 'tam' a 'toto' (protože tím je už přibližně naznačen jejich účel), kterých se užívá ve spojení s ukazujícím pohybem ruky; a konečně určitý počet barevných vzorků. A vydá rozkaz typu: 'd – deska – tam'. Přitom ukáže pomocníkovi určitý barevný vzorek a při slovu 'tam' ukáže na určité místo staveniště. B vezme ze zásoby desek pro každé písmeno abecedy až po 'd' vždy jednu, která má barvu daného vzorku, a přinese ji na místo, které A ukazuje. – Při jiných příležitostech vydá A příkaz: 'toto – tam'. Při slovu 'toto' ukáže na nějaký stavební kámen. Atd.”

Tento příklad představuje významné rozšíření původního příkladu. Ne že by zde byl větší výběr věcí, které lze v řeči použít; jsou zde slova *různých druhů*.

Tím je významně rozšířena *gramatika* této řeči¹². Pravidla, podle kterých dělník vytváří věty, kterými si říká o jednotlivé stavební prvky, jsou obsáhlejší než pravidla, na základě kterých probíhala řeč v příkladě ve FZ §2. K funkci slova, jak byla popsána v minulém oddíle, se nyní přidávají pravidla určující místo daného slova ve větě, vztah slova určitého druhu ke slovům jiných druhů.

Uvedme stručnou zmínku o tom, jak Wittgenstein rozumí pojmu *gramatika*. Tímto pojmem zde nemíní tradiční schematický popis jazyka s jasným a obecným vymezením kategorií různých jazykových jevů, vztahů atd., jak jej podává jazykověda. Gramatika jak ji chápe Wittgenstein je nicméně rovněž spojena s jistou podobou „řádu“ jazyka. Pro takto chápanou gramatiku je zásadní *smysl* – je výrazem toho, jak se k sobě mají jednotlivé smyslu-plné jazykové prvky, jak se s nimi pracuje v řeči. Jak uvidíme dále¹³, s těmito „smysly“ (např. významy slov) se v řeči zachází velmi rozmanitými způsoby, které navíc nejsou dány jednou provždy; neustále vznikají nové možnosti, jak používat určité slovo, vznikají celé nové

¹¹ FZ §1: „...Uvaž nyní takovéto použití řeči: Pošlu někoho nakupovat. Dám mu lístek a na něm jsou znaky: 'pět červených jablek'. Donese lístek ke kupci; ten otevře zásuvku, na které je znak 'jablka'; pak vyhledá v tabulce slovo 'červený' a najde u něho určitý vzorek barvy; nyní pak odříkává řadu číslovek – předpokládám, že ji zná nazpaměť – až ke slovu 'pět' a při každé číslovce vezme ze zásuvky jablko, které má barvu odpovídající onomu vzorku. ...”

¹² K pojmu „gramatika“ viz další odstavec.

¹³ V části věnované řečovým hrám.

významové komplexy (řečové hry). Není proto možné zachytit gramatiku – způsob používání těchto smyslu-plných prvků jazyka – nějakými jednoznačnými obecnými schématy.

Gramatika je jazykovým ohledem toho, co si člověk osvojuje, když se učí určité řečové hře – učí se, jakým způsobem se v dané situaci používají určitá slova či věty.

Nyní se ve výkladu vrátíme k pojmu *slovní druhy*. Těmito *druhy* zde míníme pomyslné skupiny různých slov, která jsou si jistým způsobem blízká. Podstatou této blízkosti je funkce, kterou tato slova v řeči zastávají. Seskupujeme tedy různá slova, jejichž funkce je vzájemně podobná a zároveň *významně*¹⁴ odlišná od funkce jiných slov.

Vymezení „různé“, které používáme ve spojení se slovními druhy, je tedy odrazem onoho „různé“, které jsme použili v souvislosti s (různou) funkcí slov.

K dalšímu výkladu využijme FZ §17:

„Budeme moci říci: v řeči (8) máme různé *slovní druhy*. Neboť funkce slova ‘deska’ a slova ‘kostka’ jsou si navzájem podobnější než funkce slova ‘deska’ a ‘d’. Jak ale slova seskupíme podle druhů, to bude záviset na účelu rozčlenění – a na našem osobním sklonu.

Pomysli na různá hlediska, podle kterých lze rozdělovat nástroje na různé druhy nástrojů. Nebo šachové figurky do druhů seskupujících různé z nich.”

Hranice těchto skupin, slovních druhů, nejsou určeny povahou slov samotných, nýbrž závisí na *našem* účelu rozčlenění. Slova, která mohou zastávat bezpočet různých funkcí, můžeme rozčleňovat na různé druhy podobně jako pracovní nástroje podle bezpočtu různých hledisek.

Vezměme si za příklad obchod. „Věci“ (již zde činíme rozčlenění v rámci situace, v které se nacházíme), které zde kolem sebe můžeme vidět, lze rozdělovat podle *různých* hledisek. To, jak toto rozčleňování provádíme, se projevuje v tom, jak o různých věcech mluvíme, v jakých činnostech se k nim různými způsoby vztahujeme a jak s nimi zacházíme. Různé věci tak zde mají různou úlohu a podle této úlohy je lze rozčleňovat do skupin. Kritérií, jak tyto věci rozčleňovat, je celá řada – podle toho, o co se nám právě jedná, jakou činnost provádíme apod. Tak například můžeme vše, co kolem sebe vidíme, rozčleňovat na lidi a na předměty; to například tehdy, kdybychom se bavili o „hodnotě“ lidského života a chtěli někomu naznačit, že cenu člověka nelze vyjádřit tak jako cenu zboží v obchodě. Jindy bychom třeba

¹⁴ Viz níže v tomto oddíle – rozčleňujeme podle účelu rozčlenění.

rozčleňovali lidi, které zde kolem sebe vidíme, na prodavače a zákazníky – například kdybychom chtěli určit, koho se zeptat, kde najdeme určité zboží. Nebo bychom mohli rozčleňovat předměty v obchodě na ty, které si můžeme koupit, a ty, které koupit nelze – protože jsou součástí vybavení obchodu apod.; taková situace by mohla nastat např. tehdy, kdybychom s sebou do obchodu vzali malé dítě, které by chtělo „nakupovat“ i věci, které ke koupení prostě nejsou. Nebo bychom mohli předměty rozčleňovat podle toho, zda jde o potraviny, časopisy nebo kosmetiku – protože v tomto obchodě je několik oddělení a musíme tedy vědět, do kterého z nich jít. V každém z těchto případů mají pro nás tyto různé věci (mezi věci zde zahrnujeme i lidi) poněkud specifický význam, v každé z těchto situací hrají v našem jednání poněkud odlišnou úlohu. A v závislosti na povaze dané situace a našeho jednání, které k ní náleží, vytváříme poněkud odlišné okruhy, pod které zahrnujeme jednotlivé věci, které na základě své úlohy v dané situaci patří k sobě.

Podobně je tomu se slovy naší řeči. V různých situacích, v různých větách, v různých řečových hrách hrají různou úlohu – mají různou funkci, použití, smysl. A v každé z těchto situací lze vytvářet skupiny slov s podobným smyslem. A tyto skupiny se mohou v různých situacích lišit – rozčlenění jednotlivých slov provádíme vždy podle jiných kritérií – v závislosti na tom, o co v dané situaci jde, jakou řečovou hru právě hrajeme.

V tomto rozčleňování nezaznívá nějaká libovůle. Vymezení slovního druhu úzce souvisí s danou řečovou hrou a významem slov, která se v ní používají, tedy s tím, co tato slova *jsou*. Souvisí s naším rozuměním dané situací, jak (my) rozumíme slovům, která *se* k této situaci váží – jaká slova jsme se naučili, že se v takových situacích používají a jakým způsobem. (FZ §17)

5. Učení se významu slov a rozumění slovům

„Učení řeči nespočívá v žádném vysvětlování, nýbrž v určitém výcviku“ (FZ §5). Tímto výcvikem prochází nejen nemluvně, ale také například každý člověk, který se učí nějaké nové slovo (termín), určitý způsob vyjadřování vyžadovaný na nové pracovní pozici, ale také třeba řemeslník, který se učí rozumět technickým výkresům (zde se neučí slova, ale pouze jiný typ znaků) apod. V rámci tohoto výcviku se setkáváme s řadou různých použití daného slova (znaku), užitého v určitém spojení s jinými slovy, a často také ve spojení s určitou činností, ve které má dané slovo své místo. V našem příkladu řeči mezi dělníkem a jeho pomocníkem byl tento pomocník vycvičen k tomu, aby vždy, když uslyší od dělníka slovo „deska“, jednu

desku vzal a podal ji dělníkovi. *Takto* tedy pomocník *rozumí* slovu „deska“. Kdyby byl vycvičen jinak, např. tak, že když na něj dělník zavolá slovo „deska“, má na něj pomocník zpátky zavolat jiné slovo, které se se slovem „deska“ rýmuje, jeho rozumění tomuto slovu by bylo jiné. *Rozumět* slovu, tedy vědět, jakou zastává v dané řečové hře funkci, úzce souvisí s tím být vycvičen *určitým* způsobem toto slovo používat (FZ §6).

5.1. Shrnutí

Poté, co jsme v minulé části nastínili problematiku „funkce slova“, jsme v této části výkladu navázali objasněním toho, co rozumí Wittgenstein pojmem „slovní druhy“.

Slovní druh zde neznamená určitou kategorii v rámci systému gramatiky jazykovědy. Wittgenstein chápe slovní druh jako myšlený obor slov, která v určité situaci (dále ve výkladu bychom řekli: v určité řečové hře) zastávají v řeči podobnou funkci. Rozčlenění slov do různých druhů (jinými slovy: stanovení kritéria podobnosti funkce jednotlivých slov) je *naším situačním výkonem*. Způsob, jak slova v určité situaci rozčleníme, bude záviset na povaze dané situace, účelu rozčlenění, na našich potřebách a sklonech.

6. Vysvětlení významu slova

Chceme-li určit, co jednotlivá slova určité řeči označují, adekvátně to provedeme tak, že předvedeme příklady jejich použití¹⁵ (FZ §10). Kdybychom chtěli vymezit toto určení čistě slovním popisem, náš popis by neustále obsahoval slova, jejichž význam by vyžadoval další určení. Toto úsilí by jednak nemělo konce; navíc z herní povahy řeči vyplývá, že to ani není *náležitý* způsob, jak ji určovat¹⁶.

Určení toho, co určité slovo označuje, bude opět závislé na situaci, ve které tento popis podáváme. V *určitých* situacích lze za popis použití určitého slova, např. „deska“, brát to, že řekneme, že toto slovo označuje tento *předmět*. Takový způsob popisu bude na místě např. tehdy, když jej podáváme někomu, kdo je na pochybách, zda slovem „deska“ nemíníme tu věc, kterou my ve skutečnosti označujeme slovem „kostka“. Nicméně rozumí slovům jako „deska“, „kostka“ a jim podobným, jinými slovy ví, jakým způsobem se používají.

Podobně by mohlo vypadat vysvětlení toho, co jsou znaky „a“, „b“ – že jsou to *čísla* – takové vysvětlení bychom dali např. v situaci, kdy by hrozilo nedorozumění, na základě kterého by někdo používal písmena abecedy takovým způsobem, jakým se používají slova

¹⁵ Srov. kapitola **Rhees: Wittgensteinovi stavbaři**.

¹⁶ Viz kapitola **Hra a pravidla, nejednoznačnost, vysvětlení**

označující předměty typu „deska“, „kostka“. Řekneme-li, že jsou to čísla, nedorozumění je odstraněno – druhý již ví, jak se v řeči slova označující čísla používají.

Popisy tohoto charakteru jsou na místě např. v situacích, které jsme uvedli. *Možné*, tedy dávající smysl, jsou pouze tam, kde je již druhý člověk obeznámen s tím, co je to předmět, číslo, ... – jakým způsobem se taková slova používají.

Téma *vysvětlení* je významné, vrátíme se k němu v kapitole **Hra a pravidla, nejednoznačnost, vysvětlení**.

7. Učení se řeči

Na tomto místě je vhodné poznamenat Wittgensteinovu kritiku Augustinova pojetí učení se řeči (FZ §1)¹⁷. Augustin redukuje význam slov na *pojmenování* předmětů. Z této představy vychází Wittgensteinem odmítané chápání slov, podle kterého každé slovo má nějaký význam, který je mu přiřazen a kterým je předmět, jenž je daným slovem zastupován. Augustin neřeší rozdíly mezi slovy z hlediska různých slovních druhů. Dítě, které se učí jazyk tak, jak to popisuje Augustin, se spíše podobá cizinci, který již jazyk (svůj) ovládá (se všemi souvislostmi, které k tomu náležejí, stručně řečeno dovede používat slova ve větách tak, jak to odpovídá situaci) a nyní se ocitl mezi cizinci a nerozumí tomu, co označují slova, která tito cizinci používají (FZ §32).

Lidé vůbec často chápou učení se řeči jednoduše jako osvojování si jmen předmětů, jevů, atd. Jakmile se člověk naučí, co se jak jmenuje, je schopen o tom mluvit, používat jména věcí ve své řeči (FZ §26).

Pojmenování je přitom spíše pouze něco jako připevnění tabulky se jménem k nějaké věci. Způsoby, jak potom v řeči slova používáme, jsou nanejvýš rozmanité, a řekneme-li prostě, že pomocí jmen se „v řeči vztahujeme na věci“, přehlídíme onu různorodost funkcí, které slova v řeči zaujímají.

Dokonce i jedno určité slovo, užité v různých situacích, v různých řečových hrách, může hrát velmi různorodou úlohu. Příkladem nám může být výkladový slovník – uvádí různé významy *určitého* slova; přesněji – uvádí různá použití tohoto slova a význam, který v daném použití toto slovo má.

¹⁷ Srov. kapitola **Slova označují**.

Jak tedy probíhá učení se jazyku podle Wittgensteina? „Učení řeči nespočívá v žádném vysvětlování, nýbrž v určitém výcviku.“ (FZ §5)

K výcviku patří mj. role žáka, role učitele, způsob výuky a zpravidla také opakování a procvičování. Samotná výuka může nabývat řady různých podob, přičemž zásadní vliv zde bude mít funkce kterou dané slovo či znak v řeči (řečové hře) zastává. Je třeba držet na mysli, že k takové výuce nepatří pouze zapamatování si určitého slova nebo znaku. Jak podrobněji předvedeme v části věnované řečovým hrám, k funkci slova v řeči velmi často patří mj. i určitá činnost, která je rovněž předmětem výuky.

Specificky bude probíhat výuka, když bude dělník učit svého pomocníka význam slov označujících stavební prvky (musí ho naučit rozlišovat mezi různými stavebními prvky, znát jejich jména a také náležitě reagovat na povely – podávat příslušné stavební komponenty); jinak bude vypadat výuka vojenských povelů, hraní z not, učení slovní zásoby cizího jazyka, učení signalizace v morseově abecedě atd.

Významnou součástí takového učení je *učení ukazováním* – učící ukáže na určitý předmět, zaměří na něj pozornost žáka a vysloví při tom příslušné slovo. Takto vznikne jisté asociativní spojení mezi slovem a věcí. Nicméně takovéto ukazování je pouze jistou částí výcviku a navíc i povaha tohoto asociativního spojení může nabývat rozmanitých podob. Běžná představa, jak takové spojení vypadá, by vypadala asi tak, že když dítě uslyší určité slovo, vyvstane mu v mysli obraz příslušného předmětu. Toto je však pouze jedna z možných podob. Jak jsme viděli na příkladu řečové hry mezi dělníkem a jeho pomocníkem, to, co bychom nazvali „asociativním spojením“, zde nebylo především vyvstání nějaké představy, nýbrž činnost, která k danému slovu náleží (FZ §6).

8. Úplná řeč

V našem výkladu používáme několika příkladů jakýchsi „primitivních“, velmi jednoduchých podob řeči jakou je např. řeč mezi dělníkem a jeho pomocníkem. Podobně bychom si mohli představit například řeč, která se skládá pouze z otázek a výrazů přitakání nebo popření (FZ §19). Věty takové řeči by mohly vypadat např. takto: Někdo přijde zvenku, kde právě prší a řekne: „Prší? Ano.“ Nicméně otázka, která by v takové řeči byla základem kterékoli věty, nemusí být stvrzena nebo popřena pouze výrazy „ano“ či „ne“. K tomuto účelu by stejně tak mohlo sloužit bezpočet jiných výrazů. Např.: „Mám to udělat? Nevím.“ „Půjdu tam? Nechce se mi.“

Nebo by ani nemuselo jít o výrazy; otázky by mohly být provázeny různými určujícími gesty prováděnými rukou, hlavou, specifickou barvou hlasu apod. Tak by například všechny otázky, které mají být popřeny, byly vyslovovány s určitým zabarvením hlasu a doprovázeny určitým gestem ruky, zatímco otázky, které mají být potvrzeny, by byly vyslovovány jinou specifickou barvou hlasu a byly by provázeny určitou charakteristickou mimikou obličeje.

Jiná řeč by se mohla skládat pouze z rozkazů a hlášení – to by mohla být např. řeč mezi vojenským velitelem a jeho podřízenými v bitvě. Taková řeč by se skládala z vět jako: „Pošlete posily k obráncům mostu!“ – „Provedu.“ „Zvyšte příděl jídla pro vojáky!“ – „Nemůžeme, zásobování bylo narušeno.“

8.1. Forma a funkce věty

To, že se určitá řeč skládá pouze z vět jednoho typu, např. otázky a přitakání nebo popření, neznamená, že veškeré výpovědi v této řeči jsou vyjádřením naší potřeby něco zjistit, konstatováním, že něco nevíme, nebo popisem našeho duševního stavu nejistoty. Že jde o otázku je vyjádřením *formy* vět této řeči. Nicméně *funkce*, kterou tyto věty-„otázky“ v řeči hrají, může být velmi různorodá (FZ §§21 - 24). Tak například některá „otázka“ může *znamenat* – tedy v řečové praxi mít vedle různých podob tázání funkci zdvořilé prosby („Podáte mi prosím tu knihu?“), jiná rozkazu („Uděláš to?“), jiná výtky („Ty jsi to neudělal?!“). Otázka „Není tady příliš teplo?“ je vlastně oznámením, že mně je teplo a chtěl bych otevřít okno. Věta „Nechcete nám k tomu něco říci?“ je vybídnutím: vysvětlete to! Otázka barmana: „Kolik je ti let?“ může také *znamenat*: Nenaleju ti.

Ještě výrazněji to je patrné na příkladech vět uvedených v předchozí kapitole. V řeči sestávající pouze z otázek a výrazů přitakání nebo popření vlastně každá výpověď sestává (formálně) z „otázky“. Nicméně zdaleka ne všechny věty této řeči mají *smysl* otázky – viz například věta: „Prší? Ano.“

Lze si také představit řeč, která by pro změnu sestávala pouze z oznamovacích vět. Znamená to, že bychom se v této řeči nemohli ptát?

To, že tato řeč neobsahuje způsob vyjádření, který *formou* odpovídá tomu, co běžně nazýváme otázkou, nemusí znamenat, že tato řeč neumožňuje pronášet výpovědi, jejichž *smyslem* je tázání se. Taková výpověď, která by měla formu oznamovací věty, a jejímž smyslem by byla otázka, by mohla vypadat např. takto: „Zajímá mě, co bys k tomu řekl.“ (FZ §§21, 24)

Pokusme se předvést, jak by vypadalo předvedení nějaké věty určité formy na větu, která bude mít odlišnou formu, avšak stejný význam. Využijme příkladu, který jsme uvedli o něco výše v této kapitole – větu „Uděláš to?“ Tuto větu jsme uváděli jako příklad věty, která má formu otázky, avšak jejím *smyslem*, tedy *funkcí, kterou v řeči hraje*, je spíše příkazání něco vykonat. Bylo by tedy možné převést tuto – formálně – otázku do formy příkazu. Potom by tato věta vypadala asi takto: „Udělej to.“ Změnili jsme tedy formu věty při zachování smyslu.

Je však smysl této nové věty tentýž, jaký měla původní věta? Pokud se budeme pohybovat v rámci naší běžné řeči a budeme tyto věty chápat tak, jak je běžně chápeme, potom cítíme, že smysl těchto vět stejný není. Jinými slovy, onu první větu bychom použili v jiné situaci než tu druhou. Řekli bychom, že ta první je zdvořilejší či jemnější. Někdo by také třeba řekl, že jako nadřízený by svým podřízeným neřekl: „Uděláš to?“, nicméně kdyby o něco žádal svoji ženu, použil by spíše tuto větu, než větu „Udělej to“; na druhou stranu, pokud by byl podrážděný nebo kdyby se se svou ženou právě hádal a chtěl by po ní něco, je dost pravděpodobné, že by naopak řekl: „Udělej to“.

Co zde nyní děláme, je předkládání zcela běžných vět, na nichž nám lépe vystoupí, co míníme „smyslem“ či „významem“ věty, který je třeba odlišovat od formy věty. Smysl věty je tedy způsob, jakým se v řeči používá.

8.2. Gramatika a forma

Na tomto místě je vhodné uvést stručnou poznámku o vztahu *gramatiky* a *formy*¹⁸. Výše v textu¹⁹ jsme naznačili, že pojmem „gramatika jazyka“ zde míníme způsob, jak se k sobě mají jednotlivé významy v dané řečové situaci (řečové hře). Velmi obtížně bychom jednoznačně vymezovali tuto gramatiku nějakými obecnými pravidly²⁰. Spíše než o gramatice jazyka by bylo vhodnější mluvit o gramatice dané řečové hry. Každá řečová hra je totiž poněkud specifickou oblastí smyslu, ve které platí do určité míry specifická pravidla pro užívání slov a vět. Jazyk jako komplexní systém zahrnující bezpočet různých řečových her tak také zahrnuje bezpočet „gramatik“.

Naproti tomu pojem *forma* odkazuje k obecnému systému kategorií různých jazykových jevů a jejich vztahů, který vypracovává jazykověda a který *jazykověda* označuje pojmem gramatika. Pokud zde tedy mluvíme např. o větě, která má *formu* otázky („Otevřeš okno?“), avšak její *smysl* či *význam* je zdvořilá *žádost* („zavři okno“), odkazujeme k tomu, že

¹⁸ Jak vyplývá z bezprostředně navazujícího výkladu, Výrazem „forma“ zde míníme jazykovou formu.

¹⁹ Viz kapitola **Slovní druhy**.

²⁰ Viz kapitola **Hra a pravidla, nejednoznačnost, vysvětlení**.

jazykověda by takovou větu zařadila do obecné kategorie „otázka“, avšak její místo v gramatice řeči (ve významu Filosofických zkoumání) leží v místě, které bychom mohli nazvat „zdvořilá žádost“.

Vraťme se zpět k příkladu řeči mezi dělníkem a jeho pomocníkem. Tento a další podobné jednoduché příklady řeči volíme proto, aby lépe vystoupily určité významné jazykové jevy. Na druhé straně se však nesmíme nechat svést k tomu, že budeme takovou řeč pokládat za neúplnou – když se přeci skládá pouze z rozkazů a jejich plnění. Nelze však říci ani to, že by úplná byla. Takové určení není na místě (resp. význam by mělo např. tehdy, kdybychom pociťovali, že naše řeč postrádá jisté nástroje, jak něco vyjádřit – např. po zkušenosti s nějakým cizím jazykem). Ani o naší běžné řeči bychom jednoduše nemohli říci, že je úplná – neustále je obohacována o nové oblasti, rozrůstá se jako město. Nebo *kdy* bychom o naší řeči řekli, že již *byla* úplná? Byla úplná například předtím, než do ní byl zahrnut chemický symbolismus? (FZ §18)

8.3. Shrnutí

V této části jsme pojednali o několika vzájemně blízkých tématech.

Řekli jsme, že učení se řeči mívá často podobu výcviku. Slova, znaky či věty používáme právě určitým způsobem do značné míry ne proto, že nám někdo vysvětlil, co které slovo znamená, nýbrž proto, že jsme byli vycvičeni toto (nebo podobné) slovo v určité situaci používat právě určitým způsobem.

Další výklad se týkal úplnosti řeči. Na několika příkladech jsme ukázali rozdíl mezi *jazykovou formou* věty a *smyslem* věty. Toto rozlišení má význam mj. právě v úvahách o úplnosti řeči. Ačkoli řeč v těchto příkladech sestávala z vět pouze jedné jazykové formy, což by mohlo být podnětem k úvaze o tom, zda je možné takovou (primitivní) řeč považovat za úplnou, jednotlivé věty této řeči se vzájemně mohou významně lišit co do svého *smyslu*. Takto se řeč, která z hlediska jazykové formy sestává z vět pouze jednoho typu, jeví mnohem rozmanitěji.

O úplnosti řeči je problematické mluvit i v souvislosti s naší běžnou, komplexní řečí. I ta se neustále proměňuje, rozrůstá o nové jevy, jiné jevy v ní zanikají a neexistuje jednoznačné kritérium pro posouzení, v jaké fázi lze řeč za úplnou považovat.

9. Hra

„Hra“ je pro porozumění Wittgensteinově představě řeči zcela zásadní pojem. Jak se již v předchozím výkladu ukázalo, Wittgenstein při vysvětlování různých aspektů řeči velmi často používá výrazu „řečová hra“. Co je tedy „řečová hra“? Proč jsou Wittgensteinovy úvahy o řeči tak úzce spjaty s úvahami o hře? Co je pro hru podstatné a jak se tyto její rysy mají k povaze řeči?

9.1. Definice pojmu „hra“

Pro náš další výklad bude vhodné citovat jeden z paragrafů *Filosofických zkoumání* (FZ §65), který úvahy o řečových hrách uvádí:

„Tady narážíme na velkou otázku, která zůstává v pozadí všech těchto úvah.
– Někdo by mi totiž mohl namítnout: ‘Moc si to usnadňuješ! Hovoříš o všech možných řečových hrách, ale nikde jsi neřekl, co vlastně je pro řečovou hru, a tedy pro řeč podstatné. Co mají všechny tyto aktivity společného, a co z nich dělá řeč, nebo části řeči. Odpustil sis tedy právě tu část zkoumání, s kterou sis svého času nejvíc nalámal hlavu, tu totiž, která se týká *obecné formy věty* a řeči.’²¹

A to je pravda. – Místo abych udal něco, co je společné všemu, co označujeme jako řeč, říkám, že těmto jevům vůbec není společné cosi jediného, kvůli čemu pro ně pro všechny užíváme stejného slova, nýbrž že jsou si navzájem mnoha rozdílnými způsoby *příbuzné*. A kvůli této příbuznosti nebo kvůli těmto příbuznostem je všechny označujeme jako „řeči“. Chci se pokusit toto vysvětlit.“

Wittgenstein nikde v textu *Filosofických zkoumání* definici řečové hry (ani hry samotné) neuvádí. Ve FZ §7 podává jistá přiblížení, nicméně nejde o žádnou vyčerpávající definici:

„... Můžeme si také myslet, že celý proces používání slov v (2) je jednou z oněch her, pomocí nichž se děti učí své mateřské řeči. Hodlám tyto hry označovat jako ‘*řečové hry*’ a hovořit o nějaké primitivní řeči někdy jako o řečové hře.

²¹ K tomuto tématu se vrátíme v kapitole **Jazyk jako logicko-syntaktický kalkul**.

A jako řečové hry by bylo možno označovat i zmíněné pochody pojmenovávání kamenů a opakování předříkávaných slov. Pomysli na některé způsoby používání slov při kolových hrách.

Jako ‚řečovou hru‘ budu označovat také celek zahrnující řeč i činnosti, s nimiž je spjata.“

Tímto výměrem „řečové hry“ sice Wittgensteinův výklad týkající se vysvětlení tohoto ústředního pojmu Filosofických zkoumání nekončí – v dalších paragrafech jej dále upřesňuje – avšak tato vysvětlení nikdy nemají povahu nějaké obecné definice.

To je v silném protikladu k dřívějším Wittgensteinovým úvahám o řeči. V jeho prvním velkém díle, *Traktátu Logicko-Filosofickém*, jsou úvahy o větě a řeči vůbec rovněž jedním ze stěžejních témat. V rámci argumentace předvedené v *Traktátu* rozpracovává Wittgenstein otázku *obecné formu věty a řeči* společnou všem větám a tedy celé řeči.²²

Filosofická zkoumání představují radikální změnu v představě o povaze řeči. Wittgenstein se sice nadále snaží porozumět podstatě řeči, její funkci a výstavbě, tuto podstatu však již nehledá jako jakousi základní formální strukturu, která leží v hlubokých vrstvách řeči, skrytá pod vrstvou různých řečových jevů, takže ji za běžných okolností nejsme schopni postřehnout a musíme vynaložit jisté úsilí k odkrytí tohoto základu a jeho vynesení na světlo. Úvahy předvedené ve *Filosofických zkoumáních* jsou založeny na představě, že to, co bychom nazvali podstatou řeči, naopak leží volně k nahlédnutí, bez nutnosti nějakého usilovného hledání nebo zjišťování detailnějších informací o fungování řeči. Není tedy nutné jazyk do detailu rozebrat, nýbrž je pouze třeba vhodně uspořádat to, co o jazyku a jeho fungování víme, tak abychom to viděli přehledně. (FZ §92)

Mění se tedy rozumění vztahu jednotlivých řečových projevů a toho, co by bylo možné nazvat podstatou jazyka. *Zkoumání* jsou založena na přesvědčení, že „...těmto jevům vůbec není společné cosi jediného, kvůli čemu pro ně pro všechny užíváme stejného slova...“ (FZ §65). Povaha řeči prostě není taková, že by byla vystavěna na základě nějakých obecných pravidel platných pro všechny její projevy.

Přece však ale běžně používáme pojem „řeč“, chápeme jej jako velmi obecný, zahrnující velmi mnoho různých jevů. Jak tedy Wittgenstein chápe řeč v rozmanitosti jejích projevů, ovšem bez nějakého jednotícího formálního základu?

²² TLP teze 6. Dále viz předchozí poznámka.

9.2. Hry a rodová příbuznost

Jednotlivé jevy, které nazýváme souhrnným pojmem „řeč“, nemají žádný jediný obecný společný základ, nýbrž „...jsou si navzájem mnoha rozdílnými způsoby *příbuzné*...“ (FZ §65).

Způsob, jak se k sobě mají jednotlivé jevy řeči, je velmi podobný tomu, jak se k sobě mají různé podoby her (FZ §66).

Existuje bezpočet různých činností, které nazýváme „hra“. Pokusme se nalézt něco, co je jim všem společné. Nezůstávejme pouze u společného pojmu, nýbrž zaměřme se na konkrétní činnosti a *zde* hledejme. Můžeme si všimnout, že existují hry, které jsou si něčím podstatným velmi podobné. Můžeme tak mluvit o různých druzích her, aniž bychom zde blíže pojem „druh hry“ rozebírali²³. Běžně rozlišujeme například hry deskové, karetní, míčové, bojové atd. V rámci určitého druhu můžeme pomyslet na řadu různých her, které jsou si v něčem podstatném blízké, v jiných ohledech se liší.

Tento jednotící ohled určité skupiny her není tak jednoznačný, jak by se mohlo na první pohled zdát. Spíše než že by všechny hry patřící do určitého druhu obsahovaly tento určitý jednotící prvek, přesnější je říci, že přes tento jednotící jev jsou si tyto jednotlivé hry *příbuzné*. Vezměme si za příklad deskové hry. To, co je vzájemně spojuje, na základě čeho tyto různé hry nazýváme deskovými, není nějaký jeden určitý prvek společný všem těmto hrám. Spíše bychom mohli vyzorovat různé příbuznosti mezi jednotlivými hrami, které nazýváme deskové. Uvažme, jak jsou vzájemně odlišné a zároveň nějak příbuzné (každá z těchto her může být s jinou hrou příbuzná specifickým způsobem) například tyto hry: člověče, nezlob se; carcassonne; šachy; a označili bychom za deskovou hru například šachy, které by se hrály na ploše náměstí a místo figurek by na příslušných pozicích stáli lidé?

Uvažme dále, v čem jsou tyto – deskové – hry podobné těm, které nazýváme karetní. V mnoha ohledech jsou si blízké, v jiných se liší. A čím se tyto všechny podobají například míčovým hrám? Něco společného jistě najdeme, mnoho vlastností těchto různých her však již bude specifických pouze pro určitou skupinu her. A tak bychom mohli pokračovat dál s řadou jiných druhů her.

Našli bychom potom něco, co by bylo společné všem hrám bez výjimky? Snad to, že všechny slouží k zábavě? Uvažme, jak *rozdílně* bychom o zábavném charakteru mluvili v případě tenisu, mariáše, šachu, slovního fotbalu. Je společným rysem her soutěžení a

²³ Viz kapitola **Slovní druhy**, kde se věnujeme podobné problematice.

vyhrávání? Je to jistě velmi častý prvek, ale co například dítě házející si míč o zed'? Všímejte si jak *rozdílné* jsou projevy některých dalších rysů, o kterých bychom řekli, že jednotlivé hry nějak vzájemně spojují: prvek štěstí například v karetních hrách, v dětských slovních hrách nebo v dámě; obratnost ve fotbale, piškvorkách či v rétorické soutěži. A jak odlišné je a v čem se některým hrám podobá divadlo, hra na nějaký hudební nástroj, malé dítě, které nehraje nějakou určitou hru, ale „jen tak si hraje“ s kouskem dřeva, dětská hra na cestující ve vlaku a revizora atd.?

Jak takto procházíme jednotlivé činnosti, které všechny zahrnujeme pod pojem „hra“, vidíme, že spíše než že by všechny nějak rozvíjely určité obecně platné schéma, jakousi obecnou formu hry, to, co je spojuje, je celá síť různých podobností, které se vzájemně kříží.

Tato síť různých podobností připomíná svou povahou síť podobností mezi různými členy určité rodiny. Ti jsou si podobní analogickým způsobem – ne všichni navzájem na základě *jednoho* určitého rysu, nýbrž tak, že někteří jsou si vzájemně podobní vzrůstem, někteří rysy obličejů, jiní temperamentem atd., přičemž tyto skupiny jsou navzájem propletené a takto jsou si „zprostředkovaně“ nějak vzájemně podobní všichni členové této rodiny.

Názorný je také příklad provazu: ten je vyroben navíjením jednoho vlákna na druhé. A jeho pevnost nespočívá v tom, že by nějaké vlákno probíhalo celým provazem od jednoho konce až na druhý, nýbrž v tom, že jednotlivá vlákna, která ho tvoří, se nepřerušeně vzájemně překrývají (FZ §67).

Proto i podobnosti mezi jednotlivými hrami Wittgenstein nazývá *rodovými*. Hry tedy tvoří určitou *rodinu*.

9.3. Hranice pojmu „hra“

Nastínili jsme povahu vztahů mezi jednotlivými činnostmi, které nazýváme „hry“. Nicméně bylo by ještě třeba ujasnit, co se vůbec rozumí pojmem „hra“, kterou činnost bychom hrou nazvali a kterou již ne.

Obsah tohoto pojmu není v běžném užívání vymezen žádnou hranicí. Nějakou hranici bychom mohli *stanovit*, nicméně tím bychom nedosáhli toho, oč nám šlo – ujasnit si, co přesně tento pojem v běžné řeči znamená. Pouze bychom určili nějaké hranice pro jeho používání v určité situaci. V běžné řeči nemáme s užíváním slova „hra“ potíže, i když žádnou definici tohoto slova neznáme a běžně nás ani nenapadne se po ní ptát.

To nicméně neznamená, že používání tohoto slova žádná pravidla nemá. Pouze není vymezeno pravidly *všude* – proto nemůžeme říci, kudy vede něco jako „hranice“ tohoto pojmu. To však nijak nesnižuje jeho použitelnost. Používání slova „hra“, tedy řečová hra, kterou s tímto slovem hrajeme, se tak podobá například hraní tenisu; ten také není omezen pravidly *všude* – například neexistuje žádné pravidlo, které by upravovalo to, jak vysoko se smí míček při podávání nadhazovat. A přitom je tenis hra a to, že tato situace není pravidly nijak popsána a určena, nijak nesnižuje jeho hratelnost. (FZ §68)

Neexistuje-li žádná jasná hranice pojmu „hra“, jak bychom potom někomu vysvětlili, co tento pojem znamená? Asi bychom uvedli různé příklady konkrétních her, případně bychom upozornili na některé často se vyskytující vlastnosti různých her jako je určitá nezávažnost, soutěžení, zábavnost apod.²⁴ Nebyli bychom však schopni přesně vymežit hranice tohoto pojmu. Tato naše neschopnost přesně říci, co je to hra, však není výrazem nějaké naší nevědomosti. Není to ani tak, že bychom *věděli*, co přesně hra je, jenom to nejsme schopni zformulovat a druhému sdělit. To, že víme, co znamená určitý pojem, se nemusí ukazovat jenom tak, že jsme schopni uvést jeho definici. Někdy, jako je tomu v případě „hry“, se naše vědění může prokázat tak, že jsme schopni uvést popisy různých příkladů toho, co takto nazýváme, že jsme schopni vymyslet nové příklady doposud neexistujících her nebo že jsme schopni posoudit, zda určitou činnost lze označit za hru nebo ne. (FZ §75)

Hranice pojmu „hra“ neznáme prostě proto, že žádné nebyly stanoveny. Můžeme si tyto hranice sami stanovit pro nějakou speciální situaci. Například definujeme, co je hra v zákoně o výherních automatech, svou definici hry má patrně například výbor olympijských her rozhodující o tom, která z lidských činností bude zařazena mezi olympijské disciplíny. Nicméně tím jsme pouze upřesnili používání tohoto pojmu pro příslušnou situaci. V jistém smyslu bychom mohli říci, že pro tuto situaci jsme tento pojem učinili použitelným; např. do doby, než byl vydán zákon o výherních automatech, mohlo být používání pojmu „hra“ v rozhovorech mezi provozovateli barů a mezi zástupci daňového úřadu velmi problematické, a až jeho vymezení v tomto smyslu umožnilo jeho používání.

Nicméně to, že jsme takto stanovili²⁵ hranice pojmu „hra“ pro určitou situaci, znamená, že jsme stanovili – právě specifickou hranici tohoto pojmu, specifická pravidla pro jeho používání v určité specifické situaci. A můžeme stanovit bezpočet jiných hranic v závislosti

²⁴ Viz výše – kapitola Hry a rodová příbuznost.

²⁵ Resp. *upřesnili* – viz téma přesnosti v kapitole **Hra a pravidla, nejednoznačnost, vysvětlení.**

na situaci, v rámci níž jej používáme. To však vůbec neznamená, že až tímto stanovením hranic jsme tento pojem vůbec učinili *použitelným*. Je tomu podobně jako například s délkovou mírou 1 *krok*. Tu neučinilo použitelným až její definování jako délky 75 cm. Jistě bychom mohli říci, že takto byl význam tohoto pojmu zpřesněn, což má pro některé situace jistě velký význam (např. pro možnost porovnat tuto míru s mírou používanou v jiné oblasti či pro výrobu předmětů, jejichž funkčnost je závislá na přesných rozměrech). Nicméně použitelný (a používaný) byl v běžných situacích i bez tohoto určení. Navíc vezmeme v úvahu problematiku kritéria přesnosti. (FZ §69)

9.4. Vysvětlení, co je to „hra“

Je-li tedy pojem „hra“ takto neurčitý – nemá žádné ostré hranice, je vůbec možné někomu vysvětlit, co tímto pojmem míníme?

Jak jsme uvedli v předchozí kapitole, kdyby se nás někdo zeptal, co je to hra, patrně bychom uvedli *příklady různých her*. Tyto příklady bychom však neuváděli proto, aby druhý na jejich základě nahlédl jakýsi základ společný všem hrám, který my z nějakého důvodu nejsme schopni artikulovat. Uvádění různých příkladů her není nějakým nepřímým vysvětlovacím prostředkem, nýbrž právě způsobem, jak se slovem „hra“ v řeči zacházíme (později ve výkladu bychom také mohli říci: jakou řečovou hru s ním hrajeme). K používání pojmu „hra“ tedy patří, že když někomu vysvětlujeme, co toto slovo samo znamená, uvádíme příklady různých konkrétních her. Tyto příklady mají v rámci tohoto vysvětlování sloužit jako ukázky, jak *se slovo „hra“ používá* a jak je druhý *má používat*. (FZ §71)

Nyní se pokusíme přiblížit význam pojmu „*řečová hra*“. Jak vyplývá z právě řečeného, není na místě uvádět nějakou definici, která by postihla obecné vlastnosti všech jevů, které pod tento pojem zahrnujeme, nýbrž podáme příklady různých řečových her. Pokusíme se uvést *různé příklady*, aby takto ve vzájemném srovnání lépe vystoupil specifický charakter každého z nich.

Mohla by vyvstat otázka, zda v této souvislosti existuje něco jako „dostatečné“, „dobré“, „dokonalé“ apod. vysvětlení. Tomuto tématu se v jiné souvislosti věnujeme na jiném místě²⁶, nicméně i pro tuto část má význam, a proto zde na něj odkazujeme.

²⁶ Viz kapitola **Hra a pravidla, nejednoznačnost, vysvětlení**.

9.5. Primitivní řeč

„Řečovou hru“ někdy Wittgenstein ztotožňuje s „primitivní řečí“ (FZ §7), jejíž ukázkou je např. řeč ve FZ §2. Že jde o *primitivní* řeč lze přiblížit různými způsoby.

Například tak, že se v této řeči objevuje jenom jeden nebo několik málo druhů řečových jevů. Jediným druhem řečových jevů je v řeči ve FZ §2 dělníkovo volání jmen stavebních komponent, které potřebuje, a náležitá reakce jeho pomocníka. Podobně příklad řeči, která sestává pouze z otázek a výrazů přitakání nebo popření.

Jiným ohledem toho, co to znamená „primitivní řeč“ může být to, že primitivní řeč se těsně váže k určité specifické situaci nebo činnosti, kterou lze oddělit od ostatních životních činností či situací. V rámci této situace tato řeč formuje způsob jednání zúčastněných aktérů. Tím, že se člověk naučí určité takové primitivní – situační řeči, se naučil mluvit a jednat tak, jak lidé běžně v takových situacích mluví a jednají²⁷.

Příkladem může být situace, která nastává při nakupování. Podstatou řečové hry, kterou můžeme nazvat „nakupování“, je ve zjednodušené podobě to, že (pomineme-li úvodní část, která by zahrnovala pozdrav, případné čekání ve frontě atd.) nakupující postupně vyjmenovává jména různých věcí, prodavač mu je podává, pokud je má v obchodě, a nakonec nakupující zaplatí prodavači celkovou cenu nákupu. Jak vidíme, tato činnost zahrnuje jednak specifické projevy řeči: při nakupování se používají *určité* formulace *vět* („chtěl bych...“, „dejte mi prosím...“), *názvy určitých* věcí, které se obvykle prodávají v daném typu obchodu (k této řečové hře, jak ji hrajeme v naší společnosti, naopak nepatří například slovo „otrok“ („Chtěl bych jednoho otroka – máte nějaké?“)). Nakupování však nezahrnuje pouze určité řečové promluvy, nýbrž také specifické činnosti. Tak například prodavač *podává* nakupujícímu věci, o které si říká (tj. nakupující si je v obchodě nebere sám); některé *váží* (i vážení je specifická řečová hra – může probíhat jako porovnávání nějaké věci (jablka) se speciálním kouskem kovu (závažím) pomocí speciálního zařízení (váhy) a výsledkem tohoto porovnání je to, že prodavač řekne například: „toto jablko váží 120 gramů“) a *počítá* (další řečová hra – prodavač podle určitého návodu (ve škole se naučil jak cenu váženého zboží vypočítat, nyní v obchodě k tomu navíc používá tabulku s jednotkovými cenami) spočítá, kolik má zákazník za jablko o určité hmotnosti zaplatit); nakupující na konci *zaplatí* (velmi komplexní řečová hra, k jejímuž hraní patří například to, že člověk ve svém zaměstnání dělá práci, kterou mu uloží jeho nadřízený (řečová hra – plnění úkolů zadaných zaměstnavatelem)

²⁷ Toto oddělení mluvení a jednání je zde naznačeno pouze proto, aby byly zdůrazněny oba aspekty hraní určité řečové hry; vzhledem k jednotě, v jaké tyto dva ohledy v běžné řeči vystupují, je třeba brát toto oddělení pouze jako pomůcku ve výkladu.

– například jako truhlář vyrábí nábytek podle technického výkresu (řečová hra – vyrábění věci podle výkresu) – a jednou za měsíc dostane obálku se zvláštními papírovými lístky, o kterých ví, že s nimi může například – *nakupovat* – hrát určitou specifickou hru, při které mu v obchodě dají to, co chce, výměnou za určitý počet těchto lístků, které dostal za to, že udělal, co mu jeho nadřízený uložil).

Jak jsme právě viděli, jednotlivé řečové hry se v běžném životě vzájemně proplétají, navazují na sebe, překrývají se, takže v běžných situacích lze nějakou činnost označit za řečovou hru pouze s jistou mírou abstrakce – zdůrazněním některých ohledů našeho jednání a zároveň odhlédnutím od jiných, pro nás v danou chvíli méně významných.

V rámci bezprostředně předcházejícího výkladu jsme uvedli příklady různých řečových her, které měly posloužit k lepšímu porozumění tomu, co tento pojem ve Wittgensteinově filosofii znamená. Jak vyplývá z úvodní části tohoto oddílu, věnované hře obecně, není na místě pokoušet se formulovat nějakou obecnou definici „řečové hry“. K vysvětlení místo toho použijeme příklady různých činností a jevů, které bychom za řečovou hru označili. Nyní proto uvedeme výčet různých řečových her. Nebudeme je detailně popisovat a rozebírat. Necháme na čtenáři, aby sám posoudil, v čem je daná řečová hra specifická a jak může přispět k lepšímu porozumění celé věci. K úvahám o těchto příkladech řečových her nicméně uvedeme několik poznámek.

Je užitečné uvědomit si, jak probíhalo *učení se* dané řečové hře – zda se ji člověk učí tak, že pozoruje druhé, jak tuto řečovou hru hrají, nebo výuka probíhá pod vedením nějaké autority. Za jakých podmínek toto učení probíhá, jaké problémy má asi člověk, který se danou řečovou hru učí a proč.

Dále je možné představit si, co se v dané situaci stane, když člověk nehraje danou řečovou hru *správně* – když například nepoužívá způsob vyjadřování, který k dané situaci patří, nebo neprovádí příslušnou činnost tak, jak dané hře odpovídá. Někdy bychom mluvili o chybě (například při měření nesprávným způsobem), jindy o neslušném chování (například kdybychom někoho o něco žádali a svou žádost neformulovali náležitě), jindy bychom mohli být za nesprávné hraní potrestáni (například kdybychom nezaplatili při nakupování v obchodě), jindy by naše počínání patrně ztratilo smysl (například kdybychom měli hrát nějakou skladbu z not a tuto řečovou hru (hraní z not) bychom nehráli tak, jak se má – potom by náš hudební přednes nebyl tím, čím být měl), jindy bychom byli možná z dané činnosti vyloučeni (například kdybychom hráli fotbal a nerespektovali pravidla).

Nyní již uvedme samotné příklady řečových her:

- řeč mezi dělníkem a jeho pomocníkem z příkladu ve FZ §2 (dělník vyslovuje názvy stavebních komponent a jeho pomocník mu je podává).
- nakupování – ukáži prodavači lístek se znaky „pět červených jablek“, a on mi dá pět červených jablek (FZ §1)
- učení významu nějakého slova (trénuji někoho v tom, aby byl schopen náležitě používat určité slovo – například aby když na něj dělník zavolá slovo „deska“, podal mu jednu desku) (FZ §6)
- otázka (různé podoby vět, které mají funkci otázky)

Řadu užitečných příkladů řečových her uvádí Wittgenstein např. ve FZ §23:

- jednat podle rozkazu
- popisovat nějaký předmět podle vzhledu nebo na základě měření
- vyrábět nějaký předmět podle výkresu
- referovat o nějakém dění
- zformulovat nějakou hypotézu a ověřovat ji
- znázorňovat výsledky nějakého pokusu tabulkami a diagramy
- vymýšlet nějaký příběh; číst příběh
- hrát divadlo
- hádat hádanky
- říci vtip
- řešit slovní početní příklad
- překládat z jedné řeči do druhé
- prosit, děkovat, proklínat, zdravit, modlit se

- zvolání „Pomoc!“, „Au!“, „Ne!“ (FZ §27)
- volat někoho jménem (FZ §27)
- hrát nějakou hru podle pravidel (šachy, fotbal) (FZ §31)
- učit se cizí řeč (FZ §32)
- měřit délku nějaké věci měřidlem
- pojmenovat dítěte
- filosofovat (co je to bytí, já, svět,...)
- hrát „tichou poštu“, „slovní fotbal“,...

- definovat nějaký pojem ve vědeckém pojednání
- hrát na nějaký hudební nástroj z not
- číst knihu
- zkoušet, být zkoušen ve škole
- vyhlásit příměří mezi bojujícími stranami
- podepsat smlouvy o prodeji domu
- nadávat v rozčilení
- počítat

9.6. Shrnutí

Ukázali jsme specifickou povahu jednoty různých aktivit, které souhrnně nazýváme hrami. Jednotlivé hry spojuje síť vzájemně se překrývajících podobností. Tuto jednotu nazývá Wittgenstein *rodovou příbuzností*.

Dále jsme ukázali, že k povaze her patří to, že ačkoli jsou nějakým způsobem řízeny pravidly, nejsou takto ohraničeny všude. To nicméně nesnižuje jejich hratelnost.

Ze závěrů z části věnující se rodové příbuznosti vyplývá, že k povaze her dále patří to, že náležitým způsobem, jak vysvětlit, co je to hra, není pokusit se podat nějakou obecnou definici hry, nýbrž předvést řadu různých příkladů konkrétních her, které mají sloužit jako ukázka, jak se pojem „hra“ v řeči používá, a zároveň jako jakýsi návod, podle kterého se má druhý řídit, když toto slovo bude v řeči sám používat.

9.7. Hra a pravidla, nejednoznačnost, vysvětlení

Velmi významným a častým rysem her je to, že probíhají podle *pravidel*. Povaha herních pravidel je velmi různorodá, různí se i úloha, jakou pravidla v dané hře hrají. Někdy se pravidla jeví jako jasný, artikulovaný soubor zásad či určení, která přesně popisují podmínky nutné pro hraní dané hry, činnosti které se v dané hře provádějí včetně vymezení způsobu, jak se provádějí, dále zahrnuje povinnosti a možnosti jednání hráčů atd. Za takovou hru bychom označili např. šachy, u kterých je jasně popsáno, z jakých herních prvků se hra skládá (figurky a šachovnice), co je cílem hry, jakým způsobem se hraje (hráči provádějí tahy figurkami a po každém tahu střídají), jsou přesně popsány formální možnosti, jak v určité situaci provést další tah (to vyplývá z vlastností figurek – možností, jaký tah je možné s tou kterou figurkou provést).

Jiná situace je například v případě řečové hry, kterou bychom mohli nazvat „zdravení lidí“. Například na vesnici k pravidlům této hry patří, že pokud se potkají dva nebo více lidí, vzájemně se pozdraví. K této hře tedy patří jistá „povinnost“ hrát, kterou bychom u mnohých jiných her nenašli. V rámci této povinnosti má své místo i možnost nepozdravit (např. jako výraz nepřátelství). K pravidlům této hry dále patří např. to, kdo má pozdravit jako první, jakým způsobem se probíhá samotný pozdrav (pohled do očí a vyslovení určitého slova nebo fráze, někdy nebo někde může k pozdravu patřit úsměv, pokývnutí hlavy, smeknutí klobouku, potřesení rukou apod.) – to bude mít jistě vztah k tomu, jací lidé se potkali, při jaké příležitosti atd.

V našem výkladu je třeba upozornit na možnost jistého zásadního nedorozumění týkajícího se povahy herních pravidel, potažmo pravidel řečových her a tedy řeči vůbec.

Může vyvstat představa, podle které spočívá hraní her v tom, že si osvojíme jistou sadu pravidel a ta prostě aplikujeme, jimi se řídíme. Herní pravidla zde mají povahu spíše instrukcí, které v náležitém sledu (daném pravidly) provádíme. Wittgenstein sám v jisté fázi vývoje svých úvah takto jazyk chápal – jako jistý *logicko-syntaktický kalkul*, který na základě určitých, jednoznačných a pevných pravidel pro spojování slov umožňuje vytvářet věty, které mají smysl a význam. Tomuto tématu se blíže věnujeme v jiné části práce²⁸, ve které se zmiňujeme mj. o tom, proč tuto představu Wittgenstein opustil. Na tomto místě, kde se věnujeme povaze herních pravidel, upozorníme na jisté riziko, které plyne ze srovnání vět běžné řeči s výroky logiky.

Chápeme-li jazyk jako jistý kalkul, svou podstatou velmi blízký logickému kalkulu, snadno připadneme na to, že naše běžná řeč se takovému kalkulu pouze přibližuje. Logika naopak vystupuje jako sféra ideálního jazyka. Naše běžná řeč se pak v tomto srovnání jeví jako něco nedokonalého, co plní svou funkci jen nedokonale. Cílem se potom jeví vytvoření logicky korektního jazyka, který by teprve umožnil vytvářet „korektní“ smysluplné věty. (FZ §81)

Wittgenstein tuto svou představu jazyka jako jistého kalkulu postupně upravoval a oslaboval. Jeho rozumění tomu, co by bylo možné nazvat pravidla řečových her, jak je prezentováno ve Filosofických zkoumáních, je od tohoto dřívějšího rozumění značně odlišné a nyní se je pokusíme přiblížit.

²⁸ Viz kapitola **Jazyk jako logicko-syntaktický kalkul**.

K výkladu použijeme příklad, který Wittgenstein uvádí ve FZ §79. V tomto příkladu se mluví o jistém panu „N“. Řeknu, že „Pan N zemřel“. K významu jména „N“ zde potom patří např. to, že věřím, že žil člověk, kterého jsem (1) viděl tam a tam, který (2) vypadal tak a tak, (3) udělal to a to, (4) byl znám pod jménem „N“ apod. Kdyby se mě někdo zeptal, co znamená jméno „N“, mohl bych říci něco jako: „N je muž, o kterém toto všechno platí“.

Může se však ukázat, že něco z toho, co jsem takto spojoval s panem N, je nepravdivé. Budu potom na základě tohoto zjištění považovat větu „N zemřel“ za nepravdivou? Asi bych řekl, že pokud nejde o nic zásadního, na platnosti této výpovědi se nic nemění. Takto bych vlastně měnil svou definici jména N. Kde je však hranice toho, co je zásadní a co vedlejší? Kolik by se toho muselo ukázat jako nepravdivé, abych řekl, že žádný pan N vlastně nikdy neexistoval? I když se význam tohoto jména mění (nebo by mohl), neznamená to, že je toto jméno nepoužitelné. Používáme je prostě bez pevného významu. V některých situacích to může působit problémy, nicméně v mnoha jiných situacích je bezvýhradně použitelné. V rámci našeho příkladu s panem ‘N’ lze říci, že (FZ 79):

„...Používám jména ‘N’ bez *pevného* významu. (Ale to při jeho užívání zrovna tak nevádí, jako není použití nějakého stolu na překážku to, že stojí na třech nohách místo na čtyřech, a že se tudíž za určitých okolností viklá.)...“

Řekneme-li, že jméno „N“ používáme bez pevného významu, jak bychom potom popsali *pravidla*, kterými se řídí řečová hra, kterou s tímto slovem hrajeme? Snad tato pravidla bude schopen zformulovat ten, kdo toto jméno dovede smysluplně používat. Jak jsme však viděli v příkladu na začátku tohoto oddílu, to že člověk dovede určité jméno používat, neznamená, že disponuje nějakou jednoznačnou a pevnou definicí, která by mu používání tohoto jména umožňovala. Na otázku, co rozumí jménem „N“, byl sice schopen dát určité vysvětlení, ale poté, co se ukázaly některé skutečnosti týkající se pana N jako nepravdivé, „pозměnil“ hned svou „definici“, a tedy změnilo se i jeho rozumění jménu „N“, dalo by se říci: změnila se pravidla, podle kterých hraje řečovou hru s tímto jménem. Je však vůbec na místě označovat zde něco jako „pravidlo, kterým se řídí“, když to, co by mělo být základem pro takové pravidlo (rozumění jménu „N“), je takto nepevné? (FZ §82)

Chceme-li v souvislosti s používáním slov či vět mluvit o pravidlech, je třeba upustit od představy kalkulu prováděného podle určitých, pevných, jednoznačných a artikulovatelných pravidel. K lepšímu porozumění povaze „pravidel“, která „určují“ naše řečové jednání, opět vhodně poslouží určitá analogie se hrou. Citujme FZ §83:

„Nevzejde nám tu určité světlo z analogie řeči s hrou? Můžeme si přece docela dobře myslet, že by se lidé někde na louce bavili hrou s míčem, a to tak, že by začali různé existující hry, některé by ani nedohráli do konce, mezitím by míč bez plánu házeli od výše, navzájem by se žertem honili a házeli míčem po sobě atd. A nyní někdo řekne: Po celou tu dobu hrají ti lidé míčovou hru, a proto se při každém hodů řídí určitými pravidly.

A neexistuje také případ, kdy hrajeme a – ‘make up the rules as we go along’ [vytváříme si pravidla průběžně]? Ba i takový, že je pozměňujeme – as we go along.”

Zásadní úlohou pravidel ve hrách je zaměřovat aktivitu hráčů určitým způsobem, vymezovat způsoby jejich jednání. Určují, jaké jednání je *možné* (hráč se smí pohybovat v prostoru vymezeném bílými čarami; určitou figurkou je možné táhnout tím a tím způsobem apod.), *nutné* (úkollem hráče je odrazit míč na stranu protihráče, jinak ztrácí bod) nebo *zakázané* (hráč se nesmí dotknout míče rukou). Je však zřejmé, že pravidla neošetřují *každou* okolnost, která se k dané hře nějak váže. Tak například pravidla tenisu nijak neurčují, jak vysoko se má vyhazovat míček při podání.

V části **Vysvětlení významu slova** jsme ukázali, že ačkoli význam slov, která v každodenní řeči používáme, je mnohdy poněkud neurčitý, použitelnost těchto slov to v běžné řeči nijak nesnižuje. A i když si dokážeme představit možnost, jak význam určitého slova zpřesnit (definování délkové míry „1 krok“ jako „vzdálenost 75 cm“), rozhodně nelze říci, že použitelným se toto slovo stalo až tímto upřesněním.

Podobně je tomu v případě her a jejich pravidel. Hra také není svými pravidly ohraničena všude, pravidla neurčují každou *myslitelnou* situaci.

O pravidlech by se dalo také říci, že rozhodují různé situace, které při hře nastávají, a předcházejí pochybnostem v tom, jak se má v dané situaci jednat. Nicméně pravidla nepopisují každou *myslitelnou* pochybnost. Lze si např. představit situaci, kdy se při určité karetní hře z nějakého neznámého důvodu najednou rozloží barvivo, kterým jsou na kartách naznačeny herní symboly, takže hráči najednou drží v rukou prázdné kartičky. Ačkoli je taková situace *představitelná*, neobsahují pravidla pro karetní hry zásadu, co v takové situaci mají hráči udělat, což přitom nijak nesnižuje hratelnost karetních her. (FZ §84)

Určité herní pravidlo si můžeme představit jako ukazatel u cesty. Ten udává směr, kterým se máme na své cestě dát, podobně jako pravidlo udává, jak máme (můžeme, nesmíme) v určité

situaci v dané hře jednat. Jak jednoznačně ukazuje tento ukazatel, kudy mám jít dál? Mám jít ve směru, kterým ukazuje šipka, nebo je naopak správný směr, který ukazuje jeho druhý konec? A mám jít stále rovně přesně ve směru, kterým šipka ukazuje, nebo mám jít po cestě, která je v příslušném směru, i když dál tato cesta zatáčí? A jak bych se měl zachovat, kdyby zde stála celá řada ukazatelů? Neexistuje jediný možný výklad, vždy je zde určitý prostor pro pochybnosti. Lépe řečeno, vždy je nějaká pochybnost *myslitelná*. (FZ §85)

Aby se těmto a mnohým dalším pochybnostem předešlo, bylo by možné k ukazateli stanovit pravidlo, jak má být tomuto ukazateli rozuměno. Tak by například mohla být pod samotným ukazatelem tabulka s instrukcemi, jak se podle ukazatele řídit. Tím bychom však neodstranili *všechny* pochybnosti – jak bychom např. zajistili, že pocestní správně porozumí oné vysvětlující tabulce pod ukazatelem? Snad by bylo třeba opatřit tuto tabulku nějakým ještě srozumitelnějším, velmi názorným způsobem výkladu, aby bylo zaručeno, že cestující porozumí instrukcím k orientaci podle ukazatele správně.

Je zřejmé, že taková snaha o definitivní, úplné vysvětlení nemá konce. Vždy je možné myslet nějakou možnost, na základě které mohou vyvstat pochybnosti, ke každému pravidlu si lze představit situaci, kdy je toto pravidlo nejednoznačné. Znamená to tedy, že pokud není možné podat definitivní vysvětlení, nikdy skutečně neporozumíme, co se určitým vysvětlením míní? A jak je tomu s vysvětleními (ukazateli,...), která podle našeho nynějšího pohledu zahrnují značný prostor pro pochybnosti? Jsou taková vysvětlení neúplná? (FZ §86) Držme stále na mysli, že se zde pohybujeme v rámci určité analogie mezi herními pravidly, která nějak určují jednání hráčů, a ukazatelem u cesty, který rovněž – nějak – určuje, vede cestovatele. Tato analogie nám má přiblížit povahu herních pravidel.

Další výklad se významně opírá o FZ §87, bude tedy vhodné tento paragraf na tomto místě citovat:

„Předpokládej, že podám vysvětlení: ‘Slovem „Mojžíš“ rozumím muže, pokud nějaký takový existoval, který vyvedl Izraelity z Egypta, ať už se tehdy jmenoval jakkoli a ať jinak udělal nebo neudělal cokoli dalšího’. – Ale u slov tohoto prohlášení jsou možné podobné pochybnosti jako u jména ‘Mojžíš’ (co označuješ slovem ‘Egypt’, co slovem ‘Izraelité’, atd.?). Ba tyto otázky neskončí, ani kdybychom dospěli k slovům jako ‘červený’, ‘tmavý’, ‘sladký’. – ‘Ale jak mi potom k pochopení pomůže nějaké vysvětlení, když to přece není vysvětlení definitivní? Vysvětlení pak přece není nikdy dokončené; pořád tedy ještě nerozumím – a nikdy neporozumím – co míní!’ – Jako kdyby

určité vysvětlení viselo takřkajíc ve vzduchu, když ho nepodpírá jiné vysvětlení. Zatímco vysvětlení se sice může opírat o nějaké jiné, které bylo podáno, ale nějakého dalšího nemá zapotřebí žádné – leda že bychom je potřebovali *my*, abychom se vyhnuli nedorozumění. Bylo by možno říci: Vysvětlení slouží k tomu, aby se nedorozumění odstranilo, nebo aby se nedorozumění předešlo. Takovému nedorozumění tedy, k němuž by bez tohoto vysvětlení došlo; ale ne každého, které si mohu představit.

Může se snadno zdát, jako by každá pochybnost jenom *ukazovala* určitou existující mezeru v příslušném základu; takže spolehlivé porozumění je možné jen tehdy, když nejprve pochybujeme o všem, o čem se pochybovat *může*, a potom všechny tyto pochybnosti odstraníme.

Ukazatel je v pořádku – jestliže za normálních podmínek plní svůj účel.”

Vždy je možné pomyslet na nějakou pochybnost týkající se výkladu. Žádný výklad tak v tomto ohledu není možné považovat za definitivní či dokončený. Z toho nicméně nevyplývá, že žádné vysvětlení proto nemůže být dostatečné či použitelné. Účelem vysvětlení je vyjasnit nedorozumění nebo předejít nedorozumění. Podstatné však je, že vysvětlení nemá vyjasnit nebo předejít *každému myslitelnému* nedorozumění či nejasnosti, nýbrž pouze takovému, ke kterému by bez tohoto vysvětlení došlo. Adekvátnost vysvětlení je tedy situační záležitost, bude záviset mj. na povaze (složitosti, neobvyklosti) situace, na znalostech a dovednostech toho, komu se něco vysvětluje, na míře přesnosti, s jakou musí být určitá činnost vykonána apod.

Vrátíme-li se k příkladu ukazatele u cesty, můžeme naznačit, jak by se mohlo lišit to, co by bylo možné označit za dostatečné vysvětlení v závislosti na situaci. Představme si, že poblíž našeho domu stojí neobvyklý ukazatel cesty vyrobený z uschlého stromu, jehož větve slouží jako směrovky. Většina lidí se podle něj dovede orientovat a rozumí tomu, kam tento ukazatel ukazuje a kudy mají jít, aby došli do svého cíle.

Avšak někteří lidé procházející kolem si nejsou jisti, kam vlastně tento ukazatel ukazuje – jak mu mají rozumět. Někteří dokonce ani nepoznali, že jde o ukazatel. Těm může pomoci, když se jim řekne: „Toto je vlastně ukazatel. Víte už teď, kudy jít?“ Někomu bude třeba říci více: „Tento suchý strom je ukazatel. Jeho větve slouží jako směrovky. Přečtěte si nápisy na těchto větvích a potom budete vědět, kudy jít.“ Vysvětlení, které bychom dali malému dítěti, které nerozumí ani pojmu „ukazatel“, by bylo ještě mnohem komplexnější. Museli bychom mu pro ně srozumitelným způsobem vysvětlit, že existují i jiná města, než je to naše, že města

jsou navzájem spojena cestami, které jsou opatřeny tím, co nazýváme „ukazatel“, k čemu lidem tyto „ukazatele“ slouží, a jistě by bylo nutné zodpovědět celou řadu otázek, které by dítě během našeho výkladu vzneslo, nehledě na to, že aby se dítě mohlo naučit orientovat i podle jiných ukazatelů, bude se muset naučit ovládat ještě jiný, mnohem komplexnější symbolický systém – písmo, kterým jsou na ukazateli napsány popisy jednotlivých směrů.

Jak je vidět, vysvětlení může být různě obsáhlé a detailní. Vždy vysvětlujeme natolik podrobně, abychom vyjasnili nedorozumění, ke kterému došlo nebo by mohlo dojít. Nesnažíme se však vysvětlovat tak, abychom předešli všem *myslitelným* nedorozuměním. Tak například člověku, který prostě nepochopil, že tento uschlý strom je vlastně ukazatel u cesty, nezačneme vysvětlovat jako dítěti, co to ukazatel je, co jsou ony zvláštní znaky (písmena), kterými jsou popsána ramena tohoto ukazatele apod.

9.8. Shrnutí

V této části jsme se věnovali herním pravidlům a problému úplného vysvětlení.

Hraní her je jistým způsobem určováno pravidly. K podstatným rysům herních pravidel patří, že tato pravidla nepostihují všechny myslitelné herní situace. Určují ty situace, které jsou pro danou hru podstatné a ve kterých je třeba odstranit nejasnosti ohledně toho, jak mají hráči v určitých situacích jednat, nebo předejít těmto nejasnostem. To, jak detailní mají pravidla být, závisí na situaci. Úlohou pravidel není popsat všechny možné situace, nýbrž předejít pochybnostem v běžných situacích.

9.9. Shrnutí významu analogie mezi jazykem a hrou

Tyto jednotlivé aspekty významu pojmu „hra“, které jsme v předchozím textu předvedli, využijme nyní v rámci analogie hry a řeči, ve které se náš výklad pohybuje, k formulování několika významných ohledů Wittgensteinova rozumění jazyku.

V rámci snahy poznat podstatu jazyka je zásadním poznatkem nahlédnutí specifické povahy jednoty, kterou jednotlivé projevy řeči tvoří. Spíše než bychom našli nějaký obecný jednotící princip či obecnou formu řeči, ukazuje se, že různé řečové jevy jsou vzájemně *příbuzné*, a to ne na základě jednoho určitého příbuzenského znaku, nýbrž na základě celé sítě vzájemně se překrývajících a na sebe navazujících znaků. Takto různé řečové jevy tvoří určitou *rodinu*, kterou běžně nazýváme „řeč“.

Z výkladu týkajícího se „hry“ dále vyplývá specifická povaha způsobu, jak náležitě vysvětlit, co to jazyk je. Vysvětlení významu slova „jazyk“ by nemělo podobu definice. Spíše

bychom uvedli různé příklady řeči, na základě kterých druhý člověk tomuto slovu porozumí – tedy bude např. schopen posoudit, zda je určitý jev řečí nebo ne, jak se slovo „jazyk“ v řeči používá (a jak ho tedy má používat) apod.

Používání slov či vět v řeči se podobá hraní hry (hrám). Slova užíváme také podle určitých pravidel, jejichž povaha je blízká povaze herních pravidel. Tato pravidla neurčují všechny situace, ve kterých je určité slovo myslitelné; jinými slovy, význam slova (způsob jeho užívání) není „definován“ konečným, vyčerpávajícím způsobem. To však rozhodně neznamená, že užívání slov je z tohoto důvodu problematické nebo vůbec nemožné. Slovy velmi nosné analogie mezi pravidly pro užívání slova a ukazatelem u cesty: „Ukazatel je v pořádku – jestliže za normálních podmínek plní svůj účel.“ (FZ §87)

10. Wittgenstein a filosofická tradice

Za povšimnutí stojí poslední dva odstavce FZ §87 citovaného v předchozí kapitole. V této krátké poznámce se Wittgenstein vymezuje vůči celé určité filosofické tradici reprezentované Descartem a jeho následovníky až po Husserlovu fenomenologii. Celá Descartova filosofická metoda vychází právě z radikálního, až absolutního pochybování, které má ze základu poznání vyloučit vše ne-jisté. Vše, o čem lze pochybovat, u Descarta tedy vše myslitelné, je třeba zpochybnit a za platné případně znovu uznat až poté, co to bylo na základě nahlédnutí poznáno jako nepochybné. Descartes se tak v poznávání orientuje právě podle *možnosti pochybovat*²⁹. Sama možnost pochybovat o něčem ukazuje, že naše poznání trpí nedokonalostí, opírá se o něco, co nebylo zcela potvrzeno a tak je celé ohroženo ve své spolehlivosti. Cestou k pevnému, nepochybnému poznání je tedy pochybování o všem, o čem pochybovat lze.

Jak jsme ukázali v předchozí části textu, Wittgensteinův postoj je dramaticky odlišný. To, že je určitá pochybnost *myslitelná*, neznamená, že je na místě, že má smysl. Slovy Wittgensteina: „Ukazatel je v pořádku – jestliže za normálních podmínek plní svůj účel.“ (FZ §87)

Zde zároveň vidíme, jak výrazně se liší filosofický diskurz filosofa, jakým je např. Descartes a právě Wittgensteina. Poznání jak je chápe Descartes, se svým důrazem na apodiktickou jistotu, má povahu metafyziky, výrazu absolutního porozumění skutečnosti. Wittgensteinovo filosofování sice rovněž usiluje o jisté porozumění podstatě – snaží se

²⁹ Descartes, Meditace o první filosofii, zejm. 1. a 2. meditace.

porozumět tomu, co je to jazyk, jaká je funkce, výstavba řeči (FZ §92) – nicméně vyhýbá se snaze formulovat absolutní, metafyzický výklad skutečnosti.

11. Baker a Hacker: Řečová hra

Další výklad týkající se analogie mezi jazykem a hrou bude vycházet z práce G. P. Bakera a P. M. S. Hackera *Wittgenstein, Meaning and Understanding* (*Wittgenstein, význam a rozumění*). Na tomto místě využijeme kapitoly III nazvanou *Language games* (*Řečové hry*).

V první části této kapitoly autoři sledují vývoj Wittgensteinova rozumění podstatě jazyka. Vycházejí od představy jazyka jako logicko-syntaktického kalkulu, jak byla předvedena v prvním velkém Wittgensteinově díle, *Traktátu logicko-filosofickém*.

V další části textu popisují, jak Wittgenstein postupně od této představy jazyka jako kalkulu upouštěl a jak ve svém myšlení dospěl k novému pojetí jazyka, které je postaveno na analogii mezi jazykem a hrou.

Baker a Hacker v této kapitole dále přehledně formulují několik významných obecných rysů řečových her, jejichž uvedení považujeme za vhodné doplnění našeho výkladu této problematiky.

11.1. Jazyk jako logicko-syntaktický kalkul

Chápání jazyka předvedené ve *Filosofických zkoumáních* představuje ve srovnání s filosofií jazyka *Traktátu* radikální posun.

Jak ukazují Baker a Hacker³⁰, teze logického atomismu, předvedená v *Traktátu*, představuje jazyk jako systém, v jehož základu lze nalézt jisté elementární stavební prvky, kterými jsou atomární věty. Tyto atomární věty jsou vzájemně logicky zcela nezávislé. Jakákoli neatomární věta může být analýzou rozložena až na tyto elementární větné konstituenty. Baker a Hacker sledují, jak se teze o vzájemné logické nezávislosti atomárních vět později proměňovala a ztrácela na radikálnosti, nicméně jiný zásadní aspekt jazyka zůstal i v dalším Wittgensteinově myšlení zachován, a to sice představa jazyka jako jistého kalkulu. Wittgenstein chápal jazyk jako logicko-syntaktický systém pravidel pro vytváření a přetváření významových celků, která jsou aplikována na jisté nedefinovatelné atomární prvky, kterým je přiřazen určitý smysl. Takto je zajištěn smysl každé věty správně vytvořené kombinací smyslu-plných atomárních vět podle oněch vnitřních formálních pravidel jazyka. A na

³⁰ WMU, s. 47.

základě znalosti pravdivostních hodnot jednotlivých atomárních vět tvořících určitou větu lze určit i pravdivostní hodnotu této věty.

Baker a Hacker poukazují³¹ na to, že v této době se ve Wittgensteinových úvahách o jazyce začíná často objevovat jedna významná analogie – analogie mezi jazykem a šachy. V úvahách o významu se tato analogie uplatnila tak, že význam určité šachové figurky je dán úhrnem pravidel, která určují možné pohyby této figurky. Šachové figurky v této analogii korespondují se slovy. Kombinatorické možnosti slov v řeči jsou podobné kombinatorickým možnostem šachových figurek při hraní šachů. Použít určité slovo v nějaké větě je podobné jako provést tah určitou šachovou figurkou. Podobně jako má šachová figurka význam pouze v kontextu určitého tahu a určitý tah je tahem pouze v nějaké hře, slovo má význam pouze v nějaké větě a věta je větou pouze v řeči. Rozumění nějakému slovu není žádný psychický stav, událost či proces, nýbrž schopnost používat toto slovo určitými způsoby za určitými účely, stejně jako vědět, jak hrát šachy znamená vědět, jak pohybovat figurkami ve shodě s pravidly šachu tak, aby člověk vyhrál. V obou těchto případech je tato schopnost naučená.

Tématu rozumění slovu se více věnujeme v části **Učení se významu slov a rozumění slovům**.

11.2. Od jazyka jako kalkulu k řečovým hrám

Představa jazyka jako logicko-syntaktického kalkulu byla lákavá mj. v tom, že slibovala možnost jednoznačně odlišit smysluplné výroky od nesmyslu. Wittgenstein si nicméně postupně uvědomoval nesrovnalosti, které tato představa jazyka jako kalkulu zahrnovala. Baker a Hacker uvádějí³² několik zavádějících rysů této představy.

Takový kalkul neobsahuje vnitřní spojení s jednáním a odezvou na chování. Dalším nedostatkem je skutečnost, že kalkul předpokládá systém pravidel, který pokrývá všechny možné případy, a to jednoznačně.

Jak podrobně rozvádíme v kapitole **Hra a pravidla, nejednoznačnost, vysvětlení**, povaha pravidel, která určují naše řečové jednání, se od pravidel takového kalkulu zásadně liší. Pravidla pro užívání slov se podobají pravidlům, která určují hraní her. Jak ukazujeme ve výše zmiňované části naší práce, pravidla pro užívání slov jsou dostatečně přesná a komplexní, pokud umožňují užívání slov v běžných situacích.

³¹ Tamtéž, s. 48.

³² Tamtéž, s. 49.

Dalším problematickým rysem představy jazyka jako kalkulu, který Baker a Hacker uvádějí, je skutečnost, že tato představa zatemňuje filosofické problémy týkající se používání pravidel, skutečnosti, že pravidla neurčují své vlastní použití. Také této problematice se věnujeme v části **Hra a pravidla, nejednoznačnost, vysvětlení**, kde se zabýváme mj. hloubkou vysvětlení a potřebou vysvětlovat, jak užívat pravidla sama.

Bakerova a Hackerova kritika představy jazyka jako kalkulu dále ukazuje, že tato představa zavádějícím způsobem redukuje význam slova pouze na jeho použití ve větě. Neudržitelná je tato představa i v souvislosti s rozuměním – není totiž pravda, že by rozumění jazyku bylo odvoditelné ze samotných definic a forem, které ho tvoří. Jak nepřijatelná je tato představa, vyplývá našeho výkladu vztahu mezi rozuměním a učením se významu slova v části **Učení se významu slov a rozumění slovům**.

Baker a Hacker předvádějí³³, jak Wittgenstein na základě těchto rozporů postupně od představy jazyka jako logicko-syntaktického kalkulu upouštěl. Gramatika jako „podstata“ *jazyka* se mu postupně jevila spíše podobná tomu, co bychom nazvali „podstatou“ *hry*³⁴.

Analogii mezi řečí a hrou se podrobně věnujeme v části **Hra**, nebudeme zde tedy uvádět celý výklad týkající se této analogie, jak jej uvádějí Baker a Hacker, nýbrž uvedeme pouze některé její ohledy, které sami v našem textu neuvádíme a které považujeme za přínosné.

Jak Baker a Hacker poukazují³⁵, hraní her je lidskou aktivitou a předpokládá jisté běžné lidské reakce, sklony a schopnosti. K podstatným rysům hry dále patří to, že záměr, cíl či smysl hry je určen touto hrou samou, není ničím této hře vnějším, jakkoli se důvody, proč určitou hru hrát, mohou různit (pro radost, peníze,...).

Baker a Hacker dále uvádějí užitečnou poznámku k určitému důsledku podobnosti jazyka a hry. Jazyk takto může být nekonečně rozšiřován o nové jevy – neexistuje totiž kritérium, kterému určitá aktivita musí dostát, aby mohla být označena za hru; způsob, jakým se včelí do této rodiny vzájemně příbuzných jevů, může být zcela unikátní a přitom může být jeho herní povaha nepochybná.

Příklad šachu, dříve užívaný jako pomůcka k objasnění jazyka jako kalkulu, neztratil svou použitelnost, pouze se změnila jeho úloha. Šachy již neslouží jako ukázka kalkulu, nýbrž hry.

³³ Tamtéž, s. 50.

³⁴ Tématu gramatiky se blíže věnujeme v kapitole **Gramatika a forma**.

³⁵ WMU, s.51.

11.3. Vývoj Wittgensteinova pojetí řečových her

Baker a Hacker sledují³⁶ vývoj představy řečových her, ke které analogie jazyka a hry vedla.

V *Modré knize*³⁷ jsou řečové hry chápány často jako jisté jednodušší způsoby používání znaků, které používáme v běžné, jinak vysoce komplikované řeči. Řečové hry jsou ony formy řeči, které používají malé děti, když se učí používat slova.

V této fázi byly řečové hry chápány jako jisté neměnné základní řečové dovednosti, které si dítě osvojuje, aby na nich mohlo postavit složitější řečové formy. Takto řečové hry představují jakési *fragmenty* naší běžné řeči. Tím, že se dítě učí další řečové hry, si postupně osvojuje celek naší běžné, komplexní řeči, spíše než že by rozšiřovalo svůj, ve srovnání s řečí dospělého člověka sice jednodušší, nicméně kompletní jazyk.

Toto dřívější pojetí řečových her odlišují Baker a Hacker od pojetí předvedeného ve *Filosofických zkoumáních*. Zde jsou řečové hry chápány spíše jako primitivní, nicméně úplné jazyky. Tato představa je mnohem vhodnější pro cíl, který si Wittgenstein ve *Filosofických zkoumáních* uložil – zkoumáním jazyka odstranit zmatení, která vyvstávají v mnohých filosofických úvahách kvůli nenáležitému užívání pojmů a řečových forem.

Baker a Hacker si blíže všímají úlohy, jakou hraje představa řečových her ve filosofické praxi. Wittgensteinovo používání příkladů často vymyšlených řečových her označují jako specifickou *techniku filosofické analýzy* – metodu řečových her³⁸. My v našem výkladu nechápeme užívání příkladů řečových her jako jistou specifickou filosofickou analýzu řeči. Tyto příklady sice mají pomoci nahlédnout podstatu jazyka, nicméně pojem „analýza“ sugeruje snahu rozkládat řeč na nějaké konstitutivní prvky. Příklady řečových her chápeme spíše jako pomůcku, na základě které lépe vystoupí povaha různých řečových forem, funkce slov, rozumění, významu, výkladu apod.

11.4. Obecné rysy řečových her

Jak uvádíme v části **Definice pojmu „hra“**, z povahy her vyplývá, že není na místě pokoušet se o obecnou definici řečové hry, která by postihovala podstatu všech jevů, které bychom označili tímto pojmem. Nicméně Baker a Hacker vhodně poukazují³⁹ na některé rysy, které lze u řečových her obecně zaznamenat.

³⁶ Tamtéž, s. 51-53.

³⁷ Modrá kniha, podobně jako většina Wittgensteinových prací vyšla až posmrtně. Obsahuje soubor myšlenek, na základě kterých po dalším rozvedení Wittgenstein vypracoval *Filosofická zkoumání*.

³⁸ WMU, s.53.

³⁹ Tamtéž, s.54-55.

Jak tedy autoři zmiňují, řečové hry zahrnují *slova* a *věty* vytvořené z těchto slov podle jistých kombinatorických pravidel. Je důležité dodat, že k určité řečové hře se váže *určitá* slovní zásoba – používá se v ní určitý obor slov, použití jiných slov by mohlo působit nepatřičně. Zároveň je pro danou řečovou hru příznačný *určitý* způsob používání těchto slov. Jedno slovo může mít v různých řečových hrách různé užití a tedy význam. Touto problematikou se podrobně zabýváme v části **Funkce slov**.

K řečové hře dále patří jisté *nástroje*. Mezi ně patří např. gesta (ukazování rukou, když říkáme „běž támhle“), různé varianty vzorků, předloh či šablon (například ceník obsahující názvy zboží a jejich ceny, technický výkres, podle kterého řemeslník vyrábí skříň).

Baker a Hacker poukazují na to, že všechny tyto aspekty řečových her byly již v minulosti předmětem úvah mnohých filosofů. Wittgenstein však upozorňuje na zásadní chybu, které se filosofie 20. století dopouštěla, když se ve vztahu ke slovům, větám a dalším nástrojům jazyka zaměřila na formu a strukturu. Wittgenstein používá odlišných pojmů, které lépe vystihují vztah slov, vět, gest a jazyka. Mluví tak o *použití, účelu, roli, funkci* slov atd.

Dalším typickým a zásadním rysem řečových her, který Baker a Hacker uvádějí, je *kontext*. Každá hra je vázána na určité podmínky. Mimo tyto podmínky nebude mít daná hra smysl nebo půjde o jinou hru (toto můžeme přiblížit na příkladu hry, jakou je fotbal. Ten lze jistě hrát i na louce, bez vymezení postranních čar, místo branek poslouží kameny atd. To je však již jiná hra než ta, kterou bychom mohli sledovat např. na stadionu, kde jsou tyto podmínky, tento kontext zajištěny. K této hře na stadionu totiž patří mj. i rozhodčí, který sleduje dodržování pravidel, výsledek této hry má široký dosah a souvislosti – je součástí jisté dlouhodobé soutěže, diváci mohou sázet na výsledky atd. Toto vše u fotbalu na louce chybí – a ačkoli i zde mluvíme o fotbale, z hlediska smyslu toho, co se odehrává při hraní na stadionu a na louce, jde o různé hry).

Kontext řečové hry může být dán i velmi obecnými vlastnostmi světa. Tak například k podmínkám řečové hry „měření délky věcí pomocí pravítka“ patří to, že věci jsou pevné a trvalé (věci, které tyto podmínky nesplňují, k této řečové hře nepatří), k podmínkám mnohých řečových her patří i jisté obecné lidské vlastnosti, jako reakce na bolest, na ukazování apod.

Baker a Hacker upozorňují na význam rozlišení kontextu jako podmínky *existence* určité hry jako takové od kontextu jako podmínky pro vlastní *hraní* této hry.

Další rys řečových her související s kontextem, který autoři uvádějí, je *aktivita, činnost* vázící se k určité řečové hře. Baker a Hacker kladou důraz na to, že v aktivitě, která tvoří danou řečovou hru, se zjevuje význam užívaných jazykových výrazů. My v našem rozumném

chápeme aktivitu patřící k určité řečové hře spíše jako určitý ohled této hry samotné, neoddělitelně spjatý s jazykovými aspekty dané řečové hry.

K řečovým hrám dále patří *učení*. Aby byl člověk schopen určitou řečovou hru hrát, musí se ji naučit. Základem této výuky je jistý výcvik. Ten má různé podoby – podle povahy dané řečové hry tak může spočívat např. v učení se slov zpaměti, učení se zpaměti řadě přirozených čísel, učení se porovnávat určité vzorky, vyrábět podle šablon, reagovat na povely atd.

Dalším významným rysem řečových her, který Baker a Hacker uvádějí, je to, že jsou *úplné*. Ačkoli ve srovnání s naší běžnou řečí zpravidla zdaleka nedosahují její komplexnosti, Wittgenstein zdůrazňuje, že řečová hra nepředstavuje jakýsi fragment jazyka, nýbrž že jde o úplnou, i když primitivnější řeč.

12. Baker a Hacker: Vágnost a určitost smyslu

K prohloubení našeho výkladu využijeme další kapitolu již zmíněné knihy Bakera a Hackera *Wittgenstein, Meaning and Understanding*, a to kapitolu XI, nazvanou *Vagueness and determinancy of sense (Vágnost a určitost smyslu)*.

Baker a Hacker v této kapitole nejdříve uvádějí výklad *Filosofických zkoumání* týkající se určitosti smyslu, který je mezi interprety *Filosofických zkoumání* častý, nicméně který autoři nepovažují za zcela správný. Po předvedení tohoto výkladu jej tedy komentují a napravují závěry, které v rámci této časté interpretace považují za chybné.

Určité části interpretace, vůči které se Baker a Hacker vymezují, nicméně tito autoři pokládají za správné.

Souhlasí tak například se základním vymezením rozdílu mezi chápáním smyslu v *Traktátu* a ve *Filosofických zkoumáních*. Základní tezí *Traktátu* je přesvědčení, že smysl je zcela určitý. Logická povaha základu světa a povaha jazyka jako obrazu světa jsou dvě podmínky, které zajišťují dokonale zrcadlový vztah mezi jazykem a světem.

Naproti tomu *Filosofická zkoumání* představují zcela protikladný postoj. Požadavek určitosti smyslu vyznívá v duchu *Filosofických zkoumání* jako ukázkový příklad filosofického dogmatismu. Představa jazyka, v němž nemá neurčitý smysl místo, není výsledkem zkoumání toho, jak jazyk skutečně funguje. Jde spíše o zmatený pokus dokázat, že jazyk a komunikace jsou vůbec možné. Takový důkaz je však v takové podobě zbytečný. Neboť jak je předvedeno

ve *Filosofických zkoumáních* (FZ §§69, 71) a jak ukazujeme i v naší práci⁴⁰, pojmy s neurčitými hranicemi rozhodně nejsou nepoužitelné.

Baker a Hacker však varují před některými zavádějícími výklady Wittgensteinovy kritiky jeho vlastního dřívějšího chápání vztahu smyslu, určitosti a vágnosti. Jak autoři poukazují⁴¹, některé výklady zavádějícím způsobem sugerují, že Wittgenstein pokládal vágnost za podstatný rys jazyka, který nejen zdaleka neztěžuje komunikaci, dokonce může být i výhodou. Baker a Hacker takové interpretace odmítají s tím, že nedoceňují radikálnost Wittgensteinovy vlastní kritiky *Traktátu*.

Baker a Hacker dále rozvádějí Wittgensteinovo chápání vztahu mezi povahou jazyka a smyslem⁴². V *Traktátu* se Wittgenstein snaží stanovit podmínky pro kterýkoli možný jazyk. Jednou z nich je požadavek určitého smyslu. Určitý smysl není nějakým ideálem, ke kterému se naše skutečné jazyky pouze blíží nebo kterému by měl dostat nějaký dokonalý umělý jazyk. Každý smysl v každém jazyku (i v našich, existujících jazycích) *musí* být určitý – žádný neurčitý smysl totiž neexistuje.

Wittgenstein samozřejmě viděl, že jistá vágnost je zjevným rysem běžné řeči. Tuto skutečnost vykládá v *Traktátu* jako iluzi. Naše myšlenky zahrnují mnohem více, než kolik vystupuje v jejich slovním vyjádření. Naše myšlenky samy jsou zcela určité, jsou zcela určitými obrazy možných stavů věcí, symboly nadanými smyslem. Vnitřnímu jazyku myšlení je jakákoli neurčitost smyslu zcela cizí. Až ve slovním vyjádření ztrácejí myšlenky něco ze své určitosti, a tak se do jazyka dostává vágnost. Nicméně jelikož v základu řeči, která jisté prvky vágnosti vykazuje, je zcela určitý jazyk myšlení, ona domnělá vágnost řeči vlastně není skutečná.

Jak uvádějí Baker a Hacker, jedním z motivů, které Wittgensteina vedly k této představě určitosti smyslu, bylo přesvědčení, že jazyk je v pořádku tak, jak je (TLP 5.5563), tzn. je v logicky naprosto korektní podobě, takže žádná neurčitost v něm nemá místo. Úkolem filosofie je objevit tento logický pořádek jazyka.

K představě určitého smyslu patří přesvědčení o bipolaritě smyslu. Každá věta je buď pravdivá, nebo nepravdivá (TLP 4.025).

Dalším podstatným rysem je přesvědčení, že smysl každé věty je funkcí smyslů jejích konstituentů (kterými jsou elementární věty – viz dále) a logické struktury této věty (TLP

⁴⁰ Viz kapitola **Hra a pravidla, nejednoznačnost, vysvětlení**

⁴¹ WMU, s. 209.

⁴² Tamtéž, s. 212-213.

3.318). Porozumíme-li konstituentům kterékoli, i neznámé věty, a logické strukturu této věty, porozumíme i větě samotné (TLP 4.024 a násl.).

Každou větu je možné analýzou rozložit až na tyto elementární konstituenty. Důležité je, že tato analýza je jedinečná – analýza určité věty povede vždy k témuž výsledku, kterým je pravdivostní funkce elementárních vět. Elementární věty, jejichž kombinací vznikají další věty, se skládají ze jmen, jejichž smyslem jsou předměty, které tato jména označují. Tato jména jsou spojena v komplexy, přičemž způsob spojení těchto jmen přesně odpovídá stavu věcí ve světě.⁴³

Filosofická zkoumání představují v úvahách o určitosti a vágnosti smyslu zásadní obrat. Zatímco v *Traktátu* Wittgenstein tvrdil, že neexistuje nic jako neurčitý smysl, i kdyby se zdálo, že jazyk jistou vágnost zahrnuje, ve *Zkoumáních* se naopak zdá, že neexistuje nic jako zcela určitý smysl, i kdyby se tak něco jevílo.

Baker a Hacker dále předvádějí závěry interpretací *Filosofických zkoumání* jiných autorů, které později v textu kritizují. Některé interpretace z úvah předvedených ve *Zkoumáních* vyvozují, že celý jazyk je zde chápán jako více nebo méně neurčitý. Význam kteréhokoli jména je zpravidla poněkud vágní⁴⁴. Každé podrobnější vysvětlení ponechává nějaký prostor pro pochybnosti, takže nemůže být považováno za konečné a význam jména za určitý. A podobně je tomu i s dalšími druhy výrazů.

Jak ukazují mnohé interpretace, Wittgenstein nepovažuje neurčitost smyslu za jednoznačný *nedostatek* jazyka. Komunikace založená na slovech s neurčitým významem rozhodně není nemožná nebo defektní. Viz Wittgensteinův příklad ve FZ §71: Řekneme-li někomu: „Stůj přibližně tady“, je dost možné, že udělá právě to, co jsme po něm chtěli – ačkoli jsme použili značně neurčitou formulaci. Jazyk je tedy v pořádku, pokud umožňuje účinnou komunikaci. Jak je vidět z předchozího příkladu, výrazy užití v této komunikaci nemusí splňovat požadavek určitosti smyslu, který se tak ukázal jako ne-nutný.

Wittgenstein dále rozvíjí úvahy o neurčitosti pojmů jako „přesný“. „Přesný“ není pojem s absolutním, nýbrž relativním významem – je závislý na situaci a kritériích přesnosti, která si stanovíme. Tomuto tématu se blíže věnujeme na jiném místě⁴⁵, kde pojednáváme rovněž o dalších souvisejících otázkách, jako např. význam hlubšího vysvětlení.

⁴³ Tamtéž, s. 214.

⁴⁴ Viz náš komentář k Wittgensteinově příkladu s významem jména „Mojžíš“ (FZ §87) v kapitole **Hra a pravidla, nejednoznačnost, vysvětlení**.

⁴⁵ Kapitola **Hra a pravidla, nejednoznačnost, vysvětlení**.

Podle některých interpretací Wittgenstein pokládá vágnost za nevyhnutelný prvek jazyka, který je dokonce pro účinné užívání jazyka v komunikaci nezbytný.

Baker a Hacker považují výše předvedené interpretace Filosofických zkoumání v mnohých ohledech za chybné a zavádějící. Nicméně uvádějí je jako pomůcku, vůči které se vymezují a předkládají interpretaci vlastní. Uvedme několik bodů této kritiky.

Představa, podle které je celý jazyk více nebo méně neurčitý, vychází z úvah o tom, jak vypadá *vysvětlení* nějakého významu. *Žádné* vysvětlení *nemůže* odstranit všechny myslitelné pochybnosti týkající se toho, jak má být daný výraz užíván. Každý výraz je tak *nutně* do jisté míry neurčitý. Nicméně pokud jsou veškeré jazykové jevy neurčité, nemá vlastně smysl o nějakém určitém smyslu mluvit. Zároveň však postrádá význam i použití pojmů „vágní“ či „neurčitý“ smysl⁴⁶.

Další výtky se týká toho, že výrazy jako „vágní“, „neurčitý“ mají pejorativní nádech. Formulace „vágní vysvětlení“ tak budí dojem, že jde o vysvětlení, které slouží svému účelu méně vhodně než nějaké – více určité či přesné, a „vágní“, „neurčité“ tak znamená v podstatě „nedokonalé“.

Kritika Bakera a Hackera se dále zaměřuje na rozumění pojmu „vágní“. Navrhují za vágní považovat takový výraz, u kterého při jeho používání dochází k výrazným rozporům v tom, jaká použití tohoto výrazu jsou správná. Je možné, že v rámci těchto sporů přece jen dospějeme k určité shodě – některé případy užití daného výrazu budou souhlasně pokládány za správné, zatímco některá použití budou považována za hraniční. V těchto případech je užívání tohoto výrazu vágní. Určitost smyslu znamená nemožnost vágnosti. Opakem není naprostá vágnost, nýbrž *možnost* vágnosti. Určitý výraz tak může mít neurčitý smysl a přitom nebyť vágní. Baker a Hacker na tomto místě ve své interpretaci *Zkoumání* zdůrazňují, že *Zkoumání* se nestaví za vágnost samu, nýbrž obhajují užívání výrazů, jejichž vysvětlení obsahuje možnost vágnosti.

Baker a Hacker dále poukazují na to, že je chybou snažit se porozumět tomu, co znamená „smysl“ či „význam“ tak, že si budeme *pomáhat* slovy jako „vágní“ nebo „neurčitý význam“. Pojmy „význam“ a „vágní“ jsou totiž natolik propojené, že pokud nerozumíme jednomu, nemůžeme rozumět ani druhému – a tedy nemůžeme užívat pojem „vágní“ jako pomůcku k tomu, abychom porozuměli pojmu „význam“.

⁴⁶ WMU, s. 217.

13. Rhees: Wittgensteinovi stavbaři

Na závěr našeho výkladu použijeme knihu R. Rheese *Discussions of Wittgenstein (Diskuse o Wittgensteinovi)*, konkrétně kapitolu 6. *Wittgenstein's Builders (Wittgensteinovi stavbaři)*.

Rhees se v této kapitole zabývá některými problematickými aspekty analogie mezi jazykem a hrou, která hraje v rámci myšlení předvedeném ve Filosofických zkoumáních zásadní roli. Zejména se snaží vymezit, v jakých ohledech je tato analogie pro zkoumání jazyka nosná, a kdy se již naopak může stát zavádějící.

Wittgenstein ve svých úvahách říká, že vysvětlovat někomu, co je to jazyk, by se podobalo vysvětlování, co je to hra. Jak Rhees poukazuje, takové vysvětlení bychom však nepodali v běžné řeči, nýbrž spíše ve filosofii. Připodobnění jazyka a hry je analogií a je třeba být si vědom omezení, která toto připodobnění skýtá.⁴⁷

Rhees poukazuje na nutnost rozlišovat mezi různými postoji v rámci této analogie. Jedním z pohledů je rozumění, podle kterého řeč zahrnuje jistou rodinu vzájemně souvisejících jevů, podobně jako je tomu v případě hry. Tyto různé jevy, které lze v rámci analogie jazyka a hry nazvat řečovými hrami, jsou příklady či projevy jazyka. Vedle tohoto rozumění staví Rhees představu, podle které je určitý konkrétní jazyk, např. jazyk, kterým mluvíme, rodinou řečových her – právě takovou povahu má jednota jazyka. Toto rozlišení je zásadní např. v souvislosti s úvahami o „běžném jazyce“ nebo v případech jako „řící něco v tom samém jazyce“.

Na základě našeho rozumění analogii jazyka a hry chápeme jazyk jako určitou specifickou jednotu rozmanitých jazykových jevů. Specifičnost této jednoty lze názorně přiblížit právě na představě rodové příbuznosti, jak ji popisuje Wittgenstein. Takový typ jednoty lze v určité podobě nahlédnout mezi různými aktivitami, které běžně nazýváme hrami, a v jisté podobě také právě mezi různými projevy řeči.

Jak poukazuje Rhees, analogie mezi jazykem a hrou má svá omezení. Lze si dobře představit, že se někomu pokusíme vysvětlit, co znamená „hra“, tak, že mu popíšeme různé příklady her (FZ §71). Avšak vysvětlit někomu, co je to „řeč“, by takto nebylo možné. Pokud se totiž někdo nenaučil mluvit, jistě bychom mu k objasnění nezačali popisovat různé řečové projevy. Nemůže totiž porozumět, co je „řeč“, dokud nerozumí, co mu v našem vysvětlování říkáme. A pokud rozumí tomu, co říkáme, k čemu by potom naše vysvětlování bylo?

Tuto Rheesovu námitku považujeme za logicky správnou, nicméně domníváme se, že se v určitém smyslu s Wittgensteinovými úvahami mýjí.

⁴⁷ DOW, s. 71.

Máme za to, že když Wittgenstein popisuje způsob, jak někomu náležitě vysvětlit, co je to řeč, nejde mu o to, aby stanovil něco jako metodu výuky řeči, což je něco, na co Rheesova kritika míří a co zpochybňuje. Domníváme se, že je třeba dívat se na tento ohled analogie mezi jazykem a hrou jako na jednu z pomůcek, které mají sloužit celkovému záměru těchto úvah o jazyku.

Filosofická zkoumání chápeme jako snahu porozumět podstatě řeči; jedním ze silných motivů tohoto zkoumání je snaha odstranit různá nedorozumění a zmatení, která se vyskytují ve filosofii kvůli nenáležitému užívání jazyka. K odstranění těchto zmatení a předejití dalších je třeba lépe porozumět podstatě jazyka. Proto Wittgenstein užívá jednoduché řečové jevy jako pomůcky, na kterých lze některé významné ohledy podstaty jazyka snáze nahlédnout. Za jeden takový příklad považujeme právě onen zvláštní způsob vysvětlování, co je to „řeč“. Nemá sloužit jako popis toho, jak někomu pojem „řeč“ vysvětlit, nýbrž jako pomůcka, na základě které lépe porozumíme např. oné zvláštní jednotě, jakou řeč je.

I další Rheesova poznámka se týká problémů vztahujících se k vysvětlení. Kdybychom se snažili někomu vysvětlit, co je to hra, a začali na základě různých příkladů popisovat, co obecně lidé dělají, když „hrají“, byl by takový způsob vysvětlení na místě. K vysvětlení, co je to „řeč“, by však popis toho, co lidé dělají, když mluví, již náležitý nebyl. V příkladu uvedeném ve FZ §2, ve kterém je popisována řeč mezi stavitelem a jeho pomocníkem, bychom tak popsali, *co dělají* stavitel a jeho pomocník. Má-li však toto představovat řeč, potom musíme porozumět nejen činnostem, které oba dělníci vykonávají, nýbrž musíme rozumět také tomu, *co říkají* – naše vysvětlování musí ukázat, že oba mluví tím samým jazykem, kterému oba rozumí, a že tomuto jazyku rozumí i ten, komu na tomto příkladu „jazyk“ vysvětlujeme.

Zde se ukazuje mezera v přiléhavosti analogie mezi jazykem a hrou. Určitá nejistota ohledně významu slova „hra“ se může týkat toho, zda všechny příklady her mají nějaký společný obecný rys. Avšak v případě jazyka je nejistota či pochyby ohledně jeho podstaty či jednoty jiného charakteru; týká se problému „téhož, stejného jazyka“ – například když říkáme, že „mluvíme tím samým jazykem“. Jako kdyby poznámky, pronesené ve stejném jazyce, měly něco společného, takže pokud známe daný jazyk, rozumíme i těmto poznámkám.⁴⁸

⁴⁸ Tamtéž, s. 73.

Analogie mezi jazykem a hrou je zavádějící i v následujícím ohledu. Řekne-li někdo, že ví, co je to hra, ale nedovede to říci, nedovede obecně popsat hru, odkazuje nás to k úvahám o jistých obtížích, které člověk při používání tohoto slova může mít. I když tomuto slovu rozumí, přesto si může být nejistý např. v tom, zda některou činnost označit za hru, nebo ne. Kdybychom si ujasnili tyto nejasnosti, mělo by nám být jasnější i používání slova „hra“.

Jinak je tomu však v případě slova „řeč“. Pochybnosti, které má člověk ohledně tohoto slova, se významně liší od pochybností týkajících se slova „hra“. Rhees zdůrazňuje, že hlavním problémem zde není to, jakým způsobem se slovo „řeč“ používá. Zásadní pochybnosti se zde týkají toho, zda lze něco říci, nebo ne. Tyto pochybnosti jsou tedy spojeny se schopností vůbec mluvit a tak s učením se mluvit, s pochybnostmi týkajícími se toho, co to znamená něco říci nebo něčemu rozumět. Takové pochybnosti nemívá člověk v běžné řeči. Pochybnosti tohoto typu jsou *filosofickými* úvahami. Netýkají se již pouze gramatiky určitých jednotlivých výrazů, nýbrž otevírají velké filosofické problémy, v jejichž základu je snaha porozumět tomu, co je to jazyk.⁴⁹

Tento Rheesův postřeh považujeme za velmi přínosný. Ačkoli se Wittgensteinovy úvahy o podstatě jazyka úzce váží k běžnému jazyku, čerpají z něj příklady a podněty a Wittgenstein se brání jakémukoli snižování běžného jazyka⁵⁰, úvahy, které v rámci své snahy porozumět podstatě jazyka rozvíjí, se z běžné řeči přesouvají do řeči filosofické. Tyto úvahy představují specifickou řečovou hru, odlišnou od řečových her, které hrajeme se slovem „hra“, což naznačuje, že v této oblasti se již pohybujeme za hranicemi, kde je analogie jazyka a hry pro naše úvahy nosná.

Hloubka problémů týkajících se řeči, na kterou zde Rhees poukazuje, se ukázala např. v části naší práce nazvané **Učení se významu slov a rozumění slovům**, kde se dotýkáme problému *rozumění*, a s tím související částí **Učení se řeči**.

14. Závěr

Cílem *Filosofických zkoumání* je přispět k lepšímu porozumění podstatě jazyka, jeho fungování, jeho významu v lidském jednání a životě vůbec. Vztah jazyka a světa je nanejvýš komplexní a nebylo naším záměrem pokusit se tento vztah přiblížit v jeho plné šíři. Zaměřili jsme se na určitý ohled tohoto vztahu, který jsme prozkoumali opět pouze v omezeném rozsahu.

⁴⁹ Tamtéž, s. 74.

⁵⁰ Viz např. FZ §§97-107.

Jedním z ústředních témat naší práce je *smysl*. Smysl představuje pevnou vazbu právě mezi světem a jazykem. Je jedním ze zásadních ohledů toho, co běžně nazýváme světem, ve filosofii bychom mohli upřesnit – lidským světem. Lidské jednání ve světě nelze uvažovat bez vztahu ke smyslu.

V naší práci jsme se pokusili předvést některé ohledy onoho těsného vztahu mezi pojmy „jazyk“ a „svět“. Svůj pohled jsme zúžili a zaměřili na otázku vztahu jazyka a smyslu, který jsme se v několika významných ohledech pokusili projasnit.

Pojednali jsme tak o *funkci slova* v řeči. Funkcí slova se míní úloha, kterou dané slovo v dané řečové situaci zastává. S funkcí slov souvisí další téma naší práce, *slovní druhy*. Slovní druhy představují obory slov, která jsou si vzájemně blízká svou funkcí v dané řeči (řečové hře). To, že v řeči můžeme zahlédnout tyto různé obory významu měnící se se situací, je výrazem strukturace smyslu v závislosti na specifické povaze dané životní situace ve světě.

Dalším tématem bylo *učení se významu* slov, s čímž souvisí *rozumění* slovům. Je-li významem slova způsob, jakým se v dané řečové hře používá, potom významným ohledem učení se významu slov je určitá podoba výcviku v používání daného slova.

Významným bodem výkladu bylo rozlišení *jazykové formy* a *funkce* věty v řeči. V tomto rozlišení se dále prohloubilo naše rozumění tomu, co je podstatou významu v řeči, jak jsme o něm pojednali výše v souvislosti s funkcí slov.

Další výklad se týkal *analogie mezi jazykem a hrou*, kterou Wittgenstein ve svých úvahách užívá k předvedení a objasnění řady podstatných řečových jevů. V rámci této analogie je pro naši práci zásadní téma *ne-určitosti* smyslu. Význam mnohých pojmů není zcela určitý, což nicméně nesnižuje jejich použitelnost v řeči.

Tato analogie je pro nás přínosná také v oblasti herních *pravidel*. Pravidla jsou výrazem vztahu smyslu a jednání, které nějakým způsobem určují. Důležité pro nás je, že pravidla nemusí určovat jednání vyčerpávajícím způsobem, a přitom mohou být zcela funkční. Pravidla souvisí se smyslem dané situace; není na místě, aby rozhodovala všechny možnosti, které mohou v dané situaci nastat. Rozhodují ty, které jsou významné z hlediska smyslu situace.

K rozšíření našeho rozumění problematice neurčitosti smyslu jsme využili práci G. P. Bakera a P. M. S. Hackera. Práce R. Rheese byla potom přínosná vzhledem k projasnění významu analogie mezi jazykem a hrou.